

Iwona Piechnik

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Fińska terminologia biblijna

Abstract

Finnish Biblical terminology

The paper is devoted to the Biblical terminology from the New Testament in the history of the Finnish language with focus on the Gospel according to St. Luke. The author analyses the first translation of the Bible by Mikael Agricola (1548) and compares it to the Greek original (Textus Receptus) and Latin Vulgata, as well as the German Luther Bible (1522) and the Swedish Gustav Vasa Bible (1541), which undoubtedly served as models to Agricola in forging the Finnish religious language, and, at the same time, in shaping the Finnish written language (his prints were the first ones in Finland). Also, the subsequent Finnish versions are compared: 1642, 1776, 1938, 1992 (the latter is now used by the Evangelical Lutheran Church of Finland), as well as two Finnish slang versions from 2001 (one of which is based on the standard Finnish version from 1938, and another from 1992). In the comparisons, one can find interesting inventions as well as numerous inspirations and continuations between the analysed versions.

Key words: Finnish language, Biblical terminology, Bible, New Testament

Język religijny, a zwłaszcza biblijny odegrał wielką rolę w rozwoju literackiego języka fińskiego, ale też w rozwoju na terenie Finlandii (podobnie zresztą jak gdzie indziej) kultury w ogóle. Związki pisarstwa i Kościoła były ścisłe, to właśnie w kręgu Kościoła katolickiego od XII wieku rozpowszechniała się tam umiejętność pisanie i czytania. Na początku językiem kultury (a tym samym religii) była przede wszystkim łacina, dlatego pierwsze publikacje były pisane i drukowane w tym języku: *Missale Aboense* (1488) czy *Manuale Aboense* (1522) itd. Oczywiście drugim językiem kultury pozostawał szwedzki – w zależnym od Szwecji Księstwie Finlandii publikacje w języku szwedzkim również się w tym czasie pojawiały. Zresztą za pierwszego fińskiego pisarza uważa się piętnastowiecznego mnicha z klasztoru w Naantali, Jönsa Buddego, który m.in. przetłumaczył częściowo Biblię z łaciny na szwedzki (zob. Laitinen, Apo 1991: 6).

Język fiński był wtedy językiem ludu, ale w kulturze i religii także oczywiście używanym: do odprawiania sakramentów i do błogosławienia, a przede wszystkim do kaznodziejstwa, a więc musiano na ten użytek podawać wiernym wątki biblijne po fińsku, jak słusznie zauważa Laila Lehikoinen (1995: 178). Jednak na terenie Księstwa Finlandii lud mówił wieloma dialektami fińskimi i fińsko-szwedzkimi, dlatego można sądzić, że księża stosowali różne nazewnictwo.

Narodziny literackiego języka fińskiego wiążą się właśnie z życiem kościelnym i religijnym, a konkretnie z reformacją, która m.in. zakładała, że każdy wierzący powinien mieć możliwość wyznawania swej wiary w rodzimym języku i mieć w nim także dostęp do tekstów religijnych oraz do Pisma Świętego¹.

Pierwszą drukowaną książką po fińsku był elementarz *ABC-kiria* autorstwa wtedy jeszcze młodego duchownego Mikaela Agricoli (data wydania nie jest do końca pewna i sytuuje się ją między 1537 a 1543 rokiem). Ów krótki elementarz miał zapewne służyć też jako katechizm, bo zawierał – co znaczące – podstawowe teksty religijne: dziesięć przykazań, *Wyznanie Wiary*, *Modlitwę Pańską*, *Pozdrowienie Anielskie* i inne modlitwy na okoliczność przyjmowania sakramentów. Zresztą już w 1544 roku Agricola opublikował pokaźny zbiór modlitw i fragmentów z Biblii: *Rucouskiria*.

Te dwa druki otworzyły drogę fińskojęzycznej literaturze i właśnie z lat czterdziestych XVI wieku pochodzą najstarsze książki w tym języku oraz – co ciekawe – najstarsze zachowane rękopisy. Jednak warto w tym miejscu podkreślić, że prawie wszystkie publikacje od tego czasu do początku XIX wieku na terenie Księstwa Finlandii były religijne: katechizmy, modlitewniki, psalterze, mszały itd.², i były to głównie tłumaczenia z łaciny i szwedzkiego (Lehikoinen 1995: 179). Dlatego literacki język fiński tego okresu często określa się mianem *pipliasuomi* ‘fińszczyzną biblijną’ (Varis 2017: 48).

Najważniejszym dziełem Agricoli, wydanym drukiem w 1548 roku, jest przekład Nowego Testamentu – *Se Wsi Testamenti*. Przypuszczalnie prace nad nim rozpoczął w latach 1536–1539 podczas studiów w Wittenberdze, mieście Martina Lutra. Najprawdopodobniej głównym źródłem, z którego

¹ Wprawdzie od końca średniowiecza krążyły już po Europie egzemplarze skróconej Biblii (tzw. *Biblia pauperum*, czyli Biblia biedaków), mające poniekąd formę komiksu, czyli rysunków i skróconego tekstu w języku narodowym, ale owe wersje przedstawiały tylko skrótowo wybrane sceny biblijne, poza tym takie egzemplarze mimo swej nazwy były przeznaczone przede wszystkim dla kleru i nie były powszechnie dostępne dla prostego ludu. Zresztą znajdowały się w obiegu głównie w południowej części Europy.

² Oczywiście pojawiły się także gramatyki języka fińskiego, choć najpierw pisane po łacinie: w 1649 i 1733 roku. Od drugiej połowy XVIII wieku widać też rozwój prasy fińskojęzycznej: za pierwszą gazetę uznaje się „*Suomenkieliset Tieto-Sanomati*”, wydawaną od 1776 roku przez pastora fennofila Anttiego Lizeliusa, który w tymże roku wydał gruntownie poprawioną wersję Biblii z 1642 roku.

tłumaczył Agricola, był tzw. *Textus Receptus*, czyli drugie wydanie (1519) zbioru greckich tekstów, opracowanego przez Erazma z Rotterdamu. Z niego właśnie swój przekład (opublikowany w 1522 roku) zrobił Luter, co jest tym istotniejsze, że ów mnich i ojciec reformacji był wielkim egzegetą Biblii i to ją uważał za jedyne źródło wiary. Przypuszcza się (zob. Itkonen-Kaila 1997), że Agricola konsultował zarówno ów niemiecki przekład Lutra, jak i łacińską Wulgatę św. Hieronima, a także wzorowaną na wersji Lutra szwedzką Biblię Gustawa Wazy, której Nowy Testament ukazał się drukiem w 1526 roku (całość tej szwedzkiej Biblii w zrewidowanej wersji opublikowano dopiero w 1541 roku). Były to bardzo znaczące i ważne wersje, ponieważ wyznaczały pewien kanon nie tylko interpretacji tekstu, ale też poszczególnych języków³. Ich popularność wynika również po części z faktu druku, który pozwolił docierać do szerokiego grona odbiorców.

Agricola chciał przetłumaczyć także Stary Testament, ale przed śmiercią zdażył przełożyć i opublikować tylko fragmenty tej części Biblii. Jednak jego wersja Pisma Świętego była używana przez kilka pokoleń i stała się wzorcem języka biblijnego oraz źródłem języka literackiego. Dlatego powszechnie Agricolę uznaje się za ojca fińskiego języka literackiego. Trzeba tu podkreślić, że Agricola (który z pewnością był dwujęzyczny, choć wywodził się z miejscowości głównie szwedzkojęzycznej⁴) spędził większość życia w Turku (szw. Åbo). Ponadto prawie wszyscy inni publikujący w tym czasie i w następnych wiekach pochodzili lub mieszkali w Turku i okolicach, bo to miasto było centrum administracji i życia kulturowego Księstwa. A więc podstawą fińskiego języka literackiego stał się dialekt z tego regionu. Naturalnie wraz z rozpowszechnieniem się druku Biblii i innych tekstów religijnych po fińsku dialekt ten zaczął oddziaływać na inne i przyczyniać się do większego ujednolichenia językowego, przynajmniej w sferze religijnej.

Prawie sto lat później, w roku 1642 ukazało się nowe i pełne tłumaczenie Biblii – *Biblia: Se on: Coco Pyhä Ramattu Suomexi*, które stało się pierw-

³ Te przekłady miały więc fundamentalne znaczenie nie tylko dla prostych wiernych, ale też dla rozwoju kultury w poszczególnych kręgach językowych. Biblia Lutra dała podwaliny pod niemiecki język literacki, bo chociaż w owym czasie istniało już kilkanaście innych przekładów niemieckich, to wszystkie były słowo w słowo tłumaczone z Wulgaty i co za tym idzie – bardzo niezrozumiałe, ponadto miały wąskie grono odbiorców. Luter chciał tłumaczyć nie słowa, lecz sens, i starał się oddać go w języku żywym, którym Niemcy mówili na co dzień, aby tekst był łatwo zrozumiały. Idąc za tym wzorem, z kolei Biblia Gustawa Wazy unormowała język szwedzki (w tym jego normy ortograficzne, czerpiąc inspirację z grafii niemieckiej). Natomiast w Kościele katolickim już wtedy od ponad tysiąca lat podstawową wersją była łacińskojęzyczna Wulgata (przełożył ją św. Hieronim na przełomie IV i V wieku) – wzorec dla przekładów na języki narodowe w krajach katolickich jeszcze do początku XX wieku.

⁴ Jego ojciec Olav był jednym z bogatszych farmerów w Pernå (dzis. fiń. Pernaja) na południu Finlandii, a wówczas były to obszary głównie szwedzkojęzyczne (zob. Häkkinen 2015: 31–32).

szą oficjalną wersją Biblii Ewangelicko-Luterańskiego Kościoła Finlandii. Ta wersja jest znana jako *Kristiinan Raamattu* (Biblia Krystyny), ponieważ była dedykowana Krystynie, ówczesnej królowej Szwecji, a tym samym władczyni Finlandii. Ów przekład był owocem pracy zespołowej pod redakcją teologa Eskila Petraeusa, rektora Akademii w Turku. Wymagania postawione wobec przekładu były wysokie: musiał być wierny hebrajskiemu i greckiemu oryginałowi oraz niemieckiej wersji Lutra, a przy tym językowo i stylistycznie spójny w jak najczystszej fińszczyźnie (Lehikoinen 1995: 191; Lehikoinen, Kiuru 2001: 20). Dlatego ta wersja różni się już od pełnej zapożyczeń wersji Agricoli.

Służyła oficjalnie ponad sto lat, przy czym w roku 1685 biskup Johannes Gezelius postanowił przygotować nowe jej wydanie w mniejszym formacie, tak aby można ją było zabierać ze sobą na front (stąd nazwa tego wydania: *Sotaraamattu* 'Biblia wojenna'). Podczas przygotowywania tekstu poprawiono w nim jedynie dostrzeżone błędy.

Kilkadziesiąt lat później pastor fennofil Antti Lizelius zamierzał wydać tylko poprawioną wersję poprzedniego przekładu i ukazała się ona w 1758 roku, ale jego prace poszły znacznie dalej i w 1776 roku wydał nową wersję tejże Biblii, gruntownie poprawioną i zmodernizowaną także pod względem języka i ujednoliconego zapisu. Owa wersja jest znana jako *Vanha kirkkoraamattu* (Stara Biblia Kościoła). Z drobnymi poprawkami była przedrukowywana aż do początku XX wieku. Używają jej nadal laestadianie.

W latach 1856–1859 nad nowym wydaniem Biblii pracował Anders (Antero) Ingman, ale jego wersja nie zyskała akceptacji i nazywa się ją *Koetusraamattu* (Biblia próbna).

W roku 1913 Ewangelicko-Luterański Kościół Finlandii usankcjonował przekład Nowego Testamentu, nad którym komitet tłumaczy pracował od 1886 roku, przy czym przekład Starego Testamentu zatwierdzono dopiero w 1933 roku, a poprawioną wersję Nowego Testamentu w 1938 roku. Dlatego dla tej Biblii, opublikowanej w całości w 1938 roku jako *Pyhä Raamattu*, często podaje się połączone daty 1933/1938. Jednak ów przekład był po pierwsze zbyt wierny językowo wobec oryginału, a po drugie został sporządzony w stylu poetyckim i archaizującym dla zachowania specyficznego słownictwa i biblijnego stylu, jaki wykształcił się w ciągu wieków od czasu Agricoli (Lehikoinen i Kiuru 2001: 23–24; Mielikäinen 2014: 46). Oczywiście intencje tłumaczy, którzy nad nim tak długo pracowali⁵, były szlachetne,

⁵ Przez prawie pół wieku prac (1886–1913[NT]–1933ST/1938[NT+ST]) przez komitet przewijały się znane osobistości nauki i kultury: językoznawcy: Arvid Genetz (znany też jako poeta i pisarz pod pseudonimem Arvi Jännes; zmarł w 1915 roku) i Kustaa F. Karjalainen (zmarł w 1919 roku); a także znakomici literaci: powieściopisarz Juhani Aho (zmarł w 1921 roku) czy poeta Otto Manninen, który dotrwał do ostatecznej publikacji (zmarł w 1950 roku) (Lehikoinen, Kiuru 2001: 23; Mielikäinen 2014: 79–85).

ale lektura tej wersji była uciążliwa, choć nadal są czytelnicy, którzy wolą właśnie ten tekst.

Następnie w roku 1973 utworzono kolejny, tym razem ekumeniczny komitet tłumaczy, którego głównym redaktorem był biskup Aimo Nikolainen. Owocem pracy owego zespołu był nowy przekład całej Biblii, tzw. *Uusi kirkkoraamattu* (Nowa Biblia Kościoła), który wszedł w życie fińskiego Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego w 1992 roku i z drobnymi poprawkami obowiązuje obecnie. Ta wersja nie tylko posługuje się współczesnym i bardziej przejrzystym językiem, ale też jaśniejszymi sformułowaniami, aby tekst w formie i treści był jak najbardziej zrozumiały dla odbiorców.

Później powstały jeszcze dwa inne przekłady bazujące na wersji 1933/1938: *Jumalan Kansan Pyhä Raamattu* (1992) i *Raamattu kansalle* (1999, ostateczna poprawiona wersja opublikowana w 2012 roku), ale nie są to wersje oficjalne.

Wreszcie w 2001 roku ukazały się dwie wersje slangowe, przygotowane niezależnie od siebie: *Uusi Testamentti Stadin slangilla* (Nowy Testament w slangu Helsinek) i *Luukkaan Evankeliumi slangiks skrivattuna* (Ewangelia wg św. Łukasza napisana w slangu). Porównując te teksty z wcześniejszymi, można zauważyć, że jeden wzorował się na Biblii z 1938 roku, a drugi na tej z 1992 roku. Oczywiście są to wersje „hobbistyczne” i daleko im do statusu tekstu świętego, dlatego nie można się spodziewać, że będą kiedykolwiek potraktowane poważnie przez władze kościelne i odczytywane podczas liturgii.

Warto zresztą przypomnieć, że Pismo Święte to tekst uważany za natchniony i musi mieć swoją godność. Poza tym w poszczególnych językach przez wieki rozwinął się styl biblijny (tradycja bazująca na kluczowych wersjach), często pełen archaizmów i zastałych zwrotów, a niekiedy charakteryzujący się specyficzną składnią. Wykształciły się też różne podejścia w tłumaczeniu Biblii: od czasu Wulgaty powszechny był we wszystkich językach przekład filologiczny, a więc możliwie najwierniejszy wobec oryginału, a obecnie dominuje przekład parafrazujący, czyli skupiający się na oddaniu sensu. Na pewno pionierem był w tym Luter, ale to teoretyk przekładoznawstwa Eugene Nida wypromował ideę tzw. ekwiwalencji dynamicznej/funkcjonalnej (zob. np. Nida 1981).

Patrząc z jednej strony na fakt, że do początku XIX wieku większość literatury publikowanej w Finlandii to tłumaczenia (głównie tekstów religijnych), a z drugiej wiedząc, że jeszcze wtedy powszechną praktyką był przekład filologiczny, nie może dziwić, iż różne kalki leksykalne i obce konstrukcje składniowe osiadały w języku docelowym, zwłaszcza gdy pochodziły z tekstów popularnych, jak właśnie Biblia. Wiele z jej terminologii i idiomatycznych wyrażań stało się poniekąd internacjonalizmami, zwłaszcza w tradycyjnie chrześcijańskiej Europie, np. fiń. *tuhlaajapoika* = pol. *syn marnotrawny* (Łk 15:11–32) lub *pestä kätensä jostakin asiasta* = pol. *unymać ręce*

od czegoś (Mt 27:24). A zrozumieć je można, tylko znając kontekst biblijny, bo przecież znaczenie dosłowne może prowadzić do mylnych wniosków.

Dzięki Biblii i życiu kościelnemu do wielu języków weszło też mnóstwo późniejszych zapożyczeń z tzw. łaciny kościelnej (a za jej pośrednictwem także z greki)⁶. Lauri Hakulinen widzi w ich przenikaniu do fińszczyzny pośrednictwo języka szwedzkiego (Hakulinen 2000: 369, 375–377). Jednak Kaisa Häkkinen (2006: 258) zauważa, że wiele greckich i łacińskich słów, zwłaszcza z kręgu chrześcijaństwa, pojawiło się jednocześnie w różnych językach i w związku z tym trudno stwierdzić, którą drogą weszły do fińskiego, choć większość z pewnością miała pośrednika w kulturze Szwecji i w języku szwedzkim (naturalnie życie kulturalne, w tym sfera kościelna, pozostawało szwedzkojęzyczne). Häkkinen pokazuje, że wystarczy spojrzeć na takie słowa funkcjonujące jednocześnie w fińskiej i szwedzkiej terminologii religijnej, jak *epistola* ‘list’ czy *evangelista* ‘ewangelista’, które mają taką samą formę w łacinie kościelnej (wywodzą się ze starogreckich form: ἐπιστολή ‘list’ i εὐαγγελιστής ‘niosący dobrą nowinę’), żeby mieć wątpliwości co do ich drogi do języka fińskiego. Podobnie jest ze słowem *kat(e)kismus* ‘katechizm’ < szw./łac. *catechismus* < st.gr. *κατηχισμός < κατηχίζω ‘katechizować’ < κατηχέω ‘nauczać’ < κατά ‘pod’ + ἵχέω ‘brzmieć’ itd.

Häkkinen zwraca jeszcze uwagę na to, że niektóre fińskie słowa zmieniły znaczenie pod wpływem użycia ich w przekładzie Biblii, np. *kuurnita* już nie oznacza ‘przesiewać’, bo w Nowym Testamencie faryzeusze i uczeni w piśmie *kuurnitsevat hyttysen ja nielevät kamelin* ‘cedzą komara, a połykają wielbłąda’⁷ (Mt 23:24), stąd czasem mówi się *hyttysen kuurnitseminen* ‘cedzenie komara’. Ponadto w codziennym języku są swobodnie przerabiane różne biblijne elementy i wątki, np. z przypowieści o talentach (Mt 25:14–30,

⁶ Oprócz terminów biblijnych są to głównie słowa z języka kościelnego, który rozwijał się wraz z chrześcijaństwem (w tym z kościelną infrastrukturą i hierarchią), takie jak latynizmy (najczęściej z tzw. późnej łaciny kościelnej) i greyzmy (najczęściej z tzw. greki bizantyjskiej), w większości przenikające do języka fińskiego przez szwedzki: *kirkko* (< szw. *kyrka* < gr. κυριακὸν δῶμα ‘dom Pana’), *luostari* ‘klasztor’ (< szw. *kloster* < łac. *claustrum* ‘zamknięcie, ogrodzenie’), *messu* ‘msza’ (< łac. *missa*), *apotti* ‘opat’ (< łac. *abbas* < st.gr. ἀββᾶς ‘ojciec’ z aramejskiego), *paavi* ‘papież’ (< łac. *papa* < gr. παπᾶς < πάπας ‘ojciec duchowy’ < πάππας ‘ojciec, tata’), *pastori* ‘pastor’ (< szw. *pastor* < łac. *pastor* ‘pasterz’), *piispa* ‘biskup’ (< szw. *biskop* < łac. *episcopus* < gr. ἐπίσκοπος ‘zwierzchnik, nadzorca’), *munkki* ‘mnich’ (< szw. *munk* < łac. *monachus* < gr. μοναχός ‘samotny’ < μόνος ‘sam’), *sakaristo / sakasti* ‘zakrystia’ (< łac. *sacristia* < *sacrista* ‘zakrystian’ < *sacer* ‘święty’), *tabernaakkeli* (< łac. *tabernaculum* ‘namiocik’ < *taberna* ‘szalas, namiot’) itd. Rzadziej tego typu słowa weszły przez język rosyjski: *pappi* < st.rus. *нонь* < gr. πάππας ‘ojciec, tata’), *tsasouna* ‘mała prawosławna kaplica’ (< ros. часовня < час ‘godzina’, bo nabożeństwa odbywały się o odpowiedniej godzinie) itd. Zauważmy, że wiele z nich ma podobną formę też w języku polskim.

⁷ W Biblii Tysiąclecia: *Ślepi przewodnicy, którzy przecedzacie komara, a połykacie wielbłąda!*

Łk 19:12–27): *käyttää väärin leiviskänsä* ‘źle używać swojego talentu’ lub *hoitaa hyvin/huonosti leiviskä(ä)nsä* ‘dobrze/źle obchodzić się ze swoim talentem’ (Häkkinen 2006: 267–268; zob. też Häkkinen 2015).

Analiza biblizmów w przekładach Ewangelii wg św. Łukasza

Przedmiotem naszej analizy będą słowa, wyrażenia i powiedzenia typowo biblijne, tzn. pochodzące z tekstu Pisma Świętego, konkretnie z Ewangelii wg św. Łukasza, bo tym tekstem dysponujemy w wielu wersjach⁸. Jest to siedem przekładów fińskich z lat: 1548 (Agricola), 1642, 1776, 1938, 1992 i 2001 (z tego roku dwie wersje slangowe). Porównujemy je z czterema tekstami odniesienia: greckim oryginałem znanym jako *Textus Receptus*⁹, łacińską Wulgatą św. Hieronima¹⁰, niemiecką Biblią Lutra (1545) i szwedzką Biblią Gustawa Wazy (1541). Dla jasności analizy posługujemy się też wybraną wersją polską, którą jest Biblia Tysiąclecia z 2014 roku.

Celem naszej analizy jest prześledzenie przejmowania biblijnego słownictwa z tekstów wyjściowych i ich ewolucji w języku fińskim. Jak podkreślaliśmy już wyżej, duża część fińskiego języka literackiego (który na początku był głównie językiem tekstów religijnych) opiera się na tłumaczeniach ze szwedzkiego i łaciny lub greki, przy czym w przypadku tych dwóch języków klasycznych warto przypomnieć, że pierwsi tłumacze (na czele z Agricolą) byli wykształceni w duchu języka szwedzkiego, który wówczas był językiem kultury, i to on był ich głównym punktem odniesienia. Markku Varis (2017: 48) słusznie zwraca uwagę na to, że w owym czasie nie uważano tego szwedzkiego wpływu za zjawisko negatywne ze względu na zachowanie podobieństwa przekładu, ponadto problemem tłumaczeń był brak odpowiedników dla wielu pojęć już istniejących w języku szwedzkim oraz różnicowanie w słownictwie fińskich dialektów.

Oczywiście u Agricoli wiele obcych wpływów utrudniało czasem zrozumienie tekstu, bo stosował zabiegi nieznane naturze języka fińskiego, jak

⁸ Zresztą ta Ewangelia jest uważana za szczególną. Ksiądz Kazimierz Romaniuk we wprowadzeniu do swojego tłumaczenia Ewangelii wg św. Łukasza pisze, że jej język „jest bogaty, elastyczny i piękny”. Niektóre fragmenty mają charakter poetycki, np. w rozdziale I: *Magnificat* Maryi i *Benedictus* Zachariasza. Ponadto tylko w tej Ewangelii są przypowieści o zaginionej owcy, o zagubionej drachmie i synu marnotrawnym.

⁹ Nowy Testament został spisany we wspólnej grece zwanej *koine*, która nieco różni się od greki klasycznej. Tekst, z którego korzystamy, nie ma zaznaczonych żadnych znaków diakrytycznych (przydechów i akcentów) ani interpunkcyjnych, jednak przy omawianiu poszczególnych terminów staramy się je odtwarzać.

¹⁰ Agricola konsultował ją na pewno. Nawet we wstępie do swego przekładu Ewangelii wg św. Łukasza Agricola nakreśla życiorys tegoż ewangelisty, rozpoczynając od tytułu: *Pyhen Lucan Eleme P. Hieronimusen cautta* (Żywot św. Łukasza przez św. Hieronima).

czasowniki z prefiksami jako kalki, np. *poisheittä* < szw. *bortkasta* ‘wyrzucać’, *edeskäydä* < szw. *framgå* ‘wynikać’, lub zastąpione fińskie konstrukcje analityczne, np. *poismennä* < *mennä pois* ‘wyjść (na zewnątrz)’ czy *sisälemennä* < *mennä sisälle* ‘wejść (do środka)’. Stosował też często zaimki wskazujące jako rodzajniki, których przecież nie ma w języku fińskim, ale są w szwedzkim (zob. np. Rapola 1959; 1969; Heininen 1999; Häkkinen 2015). Stworzył jednak podwaliny języka literackiego i ujednolicił zapis inspirowany grafia niemiecką.

Nasza analiza skupia się jedynie na wybranych kluczowych terminach biblijnych.

Semityzmy przez grekę

Semityzmy, które zakorzeniły się w słownictwie biblijnym, wywodzą się najczęściej z Biblii hebrajskiej, czyli ze Starego Testamentu, a ich obecność utrwała się przez pojawianie się też w Nowym Testamencie, spisany już greką. Niekiedy są to bezpośrednie zapożyczenia z hebrajskiego lub aramejskiego, a niekiedy greckie kalki słów semickich.

Najpierw spójrzmy na dwa kluczowe pojęcia, które kojarzą się właśnie z Biblią, bo doskonale pokazują wzajemnie powiązaną semicko-grecką wędrówkę tych terminów, a przy tym sposób ich oddawania w przekładach: po polsku są to „Testament/Przymierze” i „Mesjasz/Chrystus”:

„Testament/Przymierze”

Chodzi tu o greckie słowo *διαθήκη* ‘układ’ (< *διά* ‘przez-’ + *τίθημι* ‘kładać’), którym zostało oddane hebrajskie *בְּרִית* (*brit*) ‘przymierze’. W łacinie jako jego odpowiednik przyjęło się *testamentum*. A zatem Biblia to księgi Starego i Nowego Przymierza (st.gr. *Παλαιά Διαθήκη* i *Καινή Διαθήκη*), które tradycyjnie nazywa się Starym i Nowym Testamentem w większości języków. Nie inaczej jest w języku fińskim, gdzie mamy *Vanha testamentti* i *Uusi testamentti*.

Jednak gdy w tekście biblijnym pojawia się to słowo, sprawa jego przełożenia już nie jest taka oczywista. W greckim oryginale słowo *διαθήκη* występuje dwa razy i możemy zobaczyć ewolucję oddania tego terminu w analizowanych przez nas wersjach:

TextRec	και μνησθηναι διαθηκης αγιας αυτου (Łk 1:72)
Wulgata	et memorari testamenti sui sancti
BLutra	und gedächte an seinen heiligen Bund
BGW	och minnas på sitt helgha Testamente
1548	ia muistaman henen pyhen Lijtons päle (ja muistamaan hänen pyhän liittonsa päälle)
1642	ja muistaxens hänen pyhä lijttons
1776	ja muistaaksensa pyhää liittoansa
1938	ja muistaakseen pyhän liittonsa
1992	Hän on pitänyt mielessään pyhän liittonsa
2001UT	ja muistaakseen pyhän liittonsa
2001LE	Se on pitäny mielessään sen pyhän diilin
BTysiąg	i wspomni na swoje święte Przymierze

Luter użył słowa *Bund*, podczas gdy w Biblii Gustawa Wazy mamy *Testamente* na wzór łacińskiej Wulgaty. Jednak Agricola poszedł śladem Lutra i użył słowa *liitto* ‘połączenie; związek’ (wyraźnie widać, że jest to właśnie odpowiednik niemieckiego *Bund*), a za nim podążyły późniejsze wersje fińskie. Jedynie wersja slangowa LE podała swój pochodzący z angielskiego odpowiednik: *diili* < ang. *deal* ‘umowa, układ, porozumienie’.

Drugie miejsce, gdzie ów termin został użyty, jest równie ciekawe, bo pokazuje niekonsekwencję Lutra i wzorujących się na nim tłumaczy:

TextRec	τουτο το ποτηριον η καινη διαθηκη εν τω αιματι μου (Łk 22:20)
Wulgata	hic est calix novum testamentum in sanguine meo
BLutra	Das ist der Kelch, das neue Testament in meinem Blut
BGW	Thetta är kalken, thet niya Testamentet j mitt blodh
1548	Teme Calki ombi se wsi Testamenti minun Wereseni (Tämä kalkki ompi se uusi testamentti minun weressäni)
1642	tämä Calcki on se Usi Testamenti minun weressäni
1776	tämä kalkki on uusi Testamentti , minun weressäni
1938	Tämä malja on uusi liitto minun weressäni
1992	Tämä malja on uusi liitto minun weressäni
2001UT	Tää on uus liitto mun blodessani
2001LE	Tää stobe on uus liitto mun weressä
BTysiąg	Ten kielich to Nowe Przymierze we krwi Mojej

Widać, że dopiero w fińskich przekładach z 1938 i 1992 roku oraz w slangowych, które wyraźnie się na nich opierają, pojawia się termin *liitto*. Wcześniej wszędzie był „testament”.

„Mesjasz/Chrystus”

Chodzi tu o synonimiczność i wymiennność terminów Chrystus i Mesjasz. W greckim oryginale występuje tylko termin χριστός ‘namaszczoney’ (< χρίω ‘namaszczać, smaruję’) i jest to kalka z hebrajskiego מָשִׁיחַ (maszijach) ‘namaszczoney’, od którego pochodzi termin „Mesjasz”. W Ewangelii wg św. Łukasza ów grecki termin χριστός pojawia się trzynaście razy i ma formę *Christus* we wszystkich tych miejscach w Wulgacie, u Lutra, w Biblii Gustawa Wazy, u Agricoli w 1548 roku oraz w wersji z 1642 roku. Później przyjmuje formę *Kristus* – w wersji z 1776 roku oraz prawie wszędzie w wersji z 1938 roku i slangowej UT (bo wersja UT wyraźnie wzoruje się na tej z 1938 roku), z wyjątkiem wersu πρὶν ἢ ἰδῆν τοὺς **χριστὸν** κυρίου¹¹ (Łk 2:26) – *ennenkuin oli nähnyt Herran Voidellun* (1938) i *ennenku se on nähny Herran Voidellun* (UT), gdzie mamy oddany sens dosłowny: *voideltu* ‘namaszczoney, posmarowany’. W tym właśnie fragmencie podobnie przedstawia się oddanie sensu w wersji z 1992 roku i analogicznej do niej slangowej LE (bo wersja LE wyraźnie opiera się na tej z 1992 roku): *ennen kuin hän on nähnyt Herran Voidellun* (1992) i *ennenku se on nähnyt tän, kenet Herra on smörjannu*¹² (LE).

W odróżnieniu od wyżej wspomnianych przekładów Ewangelii wg św. Łukasza, które są dość jednolite i bazują głównie na greckim *Christus/Kristus*, najbardziej zróżnicowana jest właśnie wersja z 1992 roku i analogiczna do niej slangowa LE. Termin *Kristus* pojawia się tylko trzy razy (symetrycznie w obu wersjach): 2:11, 24:46 i 9:20, przy czym w tym ostatnim fragmencie mamy dopowiedzenie, które daje swego rodzaju tautologię (gr. ‘namaszczoney’ + fiń. ‘namaszczoney’): *Sinä olet Kristus, Jumalan Voideltu* (1992) i *Sä oot Kristus, Jumalan Smörjattu* (LE)¹³. Najczęściej używany jest natomiast termin *Messias*, którego nie było nigdzie we wcześniejszych przekładach: siedem razy pojawia się identycznie w obu wersjach (1992 i LE). Różnice między nimi występują tylko w dwóch innych miejscach:

¹¹ W BTysięc: *až zobaczy Mesjasza Pańskiego*.

¹² Slangowe *smörjaa* pochodzi ze szw. *smörja* ‘smarować’.

¹³ W oryginale tylko: τοὺς χριστὸν τοῦ θεοῦ. W BTysięc: *Za Mesjasza Bożego* (jest to odpowiedź Piotra na pytanie Chrystusa, za kogo uważają Go apostołowie).

1992	Etkö sinä ole Messias ? Pelasta nyt itsesi ja meidät! (Łk 23:39)
2001LE	Eksä muka ookkaa juutalaisten kunkku ? Pelasta ny ittes ja meijät!
BTysiąc	Czyż Ty nie jesteś Mesjaszem? Wybaw więc siebie i nas

1992	Juuri niinhän Messiaan piti kärsiä ja sitten mennä kirkkauteensa (Łk 24:26)
2001LE	Just silleen profeetan pitiki kärsii ja sit flygaa sen lyysikseen
BTysiąc	Czyż Mesjasz nie miał tego cierpieć, aby wejść do swej chwały?

Trudno dociec, dlaczego w tej wersji slangowej LE w powyższych dwóch fragmentach nastąpiła zmiana Mesjasza na króla Żydów (*juutalaisten kunkku*) i na proroka (*profeetta*), bo przecież określenia te nie są synonimami ani nawet nie mogą pretendować do roli luźniejszych i bardziej potocznych odpowiedników tego terminu.

Inne terminy typowo biblijne pochodzenia semickiego w greckim Nowym Testamencie

Spośród innych terminów, które odgrywają pewną teologiczną rolę w języku biblijnym, a są pochodzenia semickiego, w greckim Nowym Testamencie możemy przytoczyć jeszcze:

TextRec	πασχα		σατανας	φαρισαιος	μαμωνα
Wulgata	pascha		Satanas	phariseus	mamona
BLutra	Ostern	Osterlamm	Satanas	Pharisäer	Mammon
BGW	Påscha	Påschalamb	Satan	Phariseen	Mammon
1548	Päsieinen (Pääsiäinen)	Päsieisla'mas (pääsiäislammas)	Sathanas	Phariseus	Mammona / mammon
1642	Pääsiäinen	Pääsiäislammas	Sathan	Phariseus	Mammona
1776	pääsiäinen	pääsiäislammas	saatana	Pharisea- lainen	mammona
1938	pääsiäinen	pääsiäislammas	saatana	fariseus	mammona
1992	pääsiäinen	pääsiäislammas / pääsiäisateria	Saatana	fariseus	rikkaus / mammona
2001UT	pääsiäinen	pääsiäislammas / pääsiäissafka / skruudis	saatana	fariseus	mammona / omaisuus
2001LE	pääsiäinen	pääsiäislammas / pääsiäissafka	Saatana	fariseus	fyffe / fyrkka

BTysiąc	Pascha	szatan	faryzeusz	mamona / Mamona
---------	--------	--------	-----------	--------------------

- hebr. פֶּסַח (pesach) / aram. פֶּסַחָא (pascha) ‘przejście’ > gr. πάσχα ‘Pesach (żydowska Pascha, czyli tzw. Święto Przaśników na pamiątkę wyzwolenia Izraelitów z niewoli egipskiej); wieczerza dla uczczenia tego święta; baranek poświęcony z okazji tego święta’ > łac. *pascha*. Widzimy, że począwszy od Lutra, we wszystkich przekładach w odpowiednich kontekstach pojawia się uściślenie, o jakie znaczenie terminu *πάσχα* chodzi: „święto” czy „baranek”¹⁴. Zauważmy jeszcze, że tylko w BGW jest zapożyczenie *Påscha* (dzis. szw. *påsk*), natomiast Luter przyjął germański odpowiednik tego terminu, czyli *Ostern*¹⁵ (< germ. < ie. **aus-* ‘świt; wschód’, zob. DWDS), a Agricola utworzył tu genialny opisowy termin od czasownika *päästä* ‘przejsć, dojść’: *Pääsiäinen*, który świetnie się przyjął w języku fińskim. Jest też poniekąd podobny do semickiego oryginału. Dodajmy, że w fińszczyźnie funkcjonuje także termin *pasha* z ros. *паша* na określenie prawosławnego posiłku wielkanocnego oraz w tym celu przygotowywanego ciasta z twarogu (zob. SSA II: 320, 464).
- hebr. שָׂטָן (satan) ‘wróg’ > gr. σατανᾶς > łac. *Satanas* ‘Szatan’ – termin przyjęty prawie jednolicie we wszystkich wersjach, zapisywany raz dużą, raz małą literą.
- hebr. שׂוֹרֵץ (parusz) / aram. שְׂרִיץ (perisza) ‘oddzielony’ > gr. φαρισαῖος. W językach semickich ów termin służył określeniu przedstawicieli jednego z żydowskich stronnictw religijnych, powstałego wśród niższych rangą kapłanów. Jego członkowie przestrzegali starszych form obrzędowych i byli powszechnie uważani za znawców pism. Łacina także zaadaptowała ten termin: *phariseus*. Podobne formy zostały przyjęte w innych językach. Spośród tych podanych w tabelce warto zauważyć sfińszoną końcówkę *-alainen* wersji z 1776 roku, ale się ona nie przyjęła i wszystkie inne fińskie wersje kontynuują łac. *-us*. Widzimy również ewolucję zapisu: najpierw przez *ph*, a dopiero od 1938 roku przez *f*.
- aram. מָוְנָה (mamona) ‘zysk’ > gr. μαμωνᾶς ‘dobytek, pieniądze’ > w łac. Wulgacie *mamona* (choć w łacinie zapisywano też: *mammona*). W nowszych fińskich wersjach to termin używany wymiennie z rodzimymi odpowiednikami.

Poniekąd na marginesie trzeba także wspomnieć o innym ważnym i często występującym semickim słowie, które pojawia się zwykle dla wzmocnienia

¹⁴ Oczywiście podobieństwo fiń. *lammas* ‘jagnię, baranek’ do niem. *Lamm* i st.szw. *lamb* (dzis. szw. *lamm*) wynika z germańskiego pochodzenia tego słowa.

¹⁵ Odchodząc poniekąd od ściśle żydowskiego charakteru tego święta, bo to czytelnikowi kojarzy się od razu z jego chrześcijańskim odpowiednikiem, czyli z Wielkanocą.

czasownika „mówić/powiadać”: hebr. אָמַן > gr. ἀμὴν¹⁶ > łac. *amen* ‘zaprawdę, naprawdę’. Choć jest ono znane w języku potocznym, bo używane w wielu modlitwach, w tekście biblijnym zostało tylko oddane jego znaczenie:

TextRec	αμην λεγω υμιν
Wulgata	amen dico vobis
BLutra	Wahrlich , ich sage euch
BGW	Sannerligha sägher iagh idher
1548	Totisesta sanon mine teille
1642	Totisest sanon minä teille
1776	Totisesti sanon minä teille
1938	Totisesti minä sanon teille
1992	Totisesti
2001UT	Oikeesti mä snakkaan/kaveraan (teille) / Mä en snakkaa turhii ku mä sanon / Oikeesti
2001LE	Ihan tosi / Niin se on / Ihan totta
BTysiąc	Zaprawdę , powiadam wam

Zauważmy też, że w wersji z 1992 roku nie ma już frazy „powiadam wam” i zostało samo „zaprawdę”, czyli *totisesti*, które wydaje się wystarczająco mocne dla podkreślenia tego, co potem ma być powiedziane.

Oczywiście w tekście biblijnym pojawiają się również inne semityzmy, które jedynie opisują ówczesne realia i nie należą do języka ściśle biblijnego, np.:

- hebr. שַׁבָּת (szabat) > gr. σάββατον ‘szabat’ > łac. *sabbatum*, niem. *Sabbat* (BLutra), szw. *Sabbath* (BGW), fiń. *Sabbath* (1548), *Sabbathi* 1642), *sabbatti* (1776), *sapatti* (1938, 1992, UT), pol. *szabat* (BTysiąc). Jednak w LE: *sunnuntai* ‘niedziela’ (!);
- hebr. שֵׁכָר (szechar) ‘napój alkoholowy ze sfermentowanych owoców’ > gr. σῖκερᾶ > łac. *sicera*. Ale w analizowanych przekładach (prócz polskiego) go nie ma, bo zastosowano zamiennik ‘mocny trunek’: niem. *stark Getränk* (BLutra), szw. *starcka drycker* (BGW); fiń. *wäkeue iooma* (1548), *wäkewä juoma* (1642), *väkevä juoma* (1776), *väkijuoma* (1938, 1992), *brenkku* (UT), *häppä* (LE); pol. *sycera*;
- hebr. גָּמַל (gamal) > gr. κάμηλος > łac. *camelus*, niem. *Kamel* (BLutra), szw. *Kameel* (BGW); fiń. *Cameli* (1548, 1642), *kameli* (1776, 1938, 1992, UT, LE); pol. *wielbłąd* (BTysiąc).

Są też inne, jednak nie będziemy im poświęcać więcej miejsca.

¹⁶ W tekście występuje ono wymiennie najczęściej z greckim ἀληθώς ‘prawdziwie’ oraz वाί ‘tak’.

Pojęcia typowo nowotestamentowe pochodzenia greckiego

Na początek spójrzmy na te:

TextRec	εὐαγγέλιον // εὐαγγελίζω	ἄγγελος	ἀποστολός	σταυρός // σταυρώω
Wulgata	evangelium // evangelizare	angelus	apostolus	crux // crucifigere
BLutra	Evangelium // predigen das Evangelium / verkündigen (das Evangelium)	Engel	Apostel	Kreuz // kreuzigen
BGW	Euangelium // predica/förkunna Euangelium / bodha godha tijdhenden	Ängel	Apostel	korsz // korsz festa
1548	Euangelium // sarnata/ilmoitta Euangelium(i/n) / saatta ilolisi sanomita	Engeli	Apostoli	Risti // Ristinnaulita
1642	Evangelium // saarnata/ilmoittaa Evangeliumi(ta) / saattaa iloisia sanomita	Engeli	Apostoli	risti // ristinnaulitta
1776	Evankeliumi // saarnata (evankeliumia / hyvää sanomaa) / ilmoittaa evankeliumia / saattaa iloisia sanomia	enkeli	apostoli	risti // ristiinnaulittaa
1938	evankeliumi // julistaa evankeliumia/ilosanoman	enkeli	apostoli	risti // ristiinnaulita
1992	evankeliumi // julistaa evankeliumia/ilosanomaa/hyvää sanomaa / ilmoittaa hyvän sanoman / viedä ilosanoman / tuoda iloista sanomaa	enkeli	apostoli	risti // ristiinnaulita
2001UT	evankeliumi // julistaa evankeliumia/evankeliumii / bamlata/saarnata evankeliumii / kaveeraa ilosanomasta	enkeli	apostoli	risti // hakkaa ristille
2001LE	evankeliumi // saarnata ilosanomaa/ hyvää sanomaa/ mesitsii / julistaa evankeliumii / stikkaa ilonen mesitsi / kertoa hyvää stoorii / roudaa ilosanomaa / saarnata toivoo	enkeli	apostoli	risti // hakkaa ristille

BTysiąc	ewangelia // głosić Ewangelię / Dobrą Nowinę ¹⁷	anioł	apostoł	krzyż // ukrzyżować
---------	--	-------	---------	---------------------

- gr. εὐαγγέλιον ‘dobre przesłanie, dobra nowina’, zapożyczone w łacinie jako *evangelium*. Sam ten termin nie pojawia się nigdzie w tekście, prócz nagłówka całości Ewangelii wg św. Łukasza. Natomiast zarówno w tekście greckim, jak i łacińskim jest używany tylko czasownik: gr. εὐαγγελίζω ‘przynoszę dobrą nowinę / oznajmiam dobre przesłanie’ (< εὖ- ‘dobrze/dobry’ + ἀγγέλλω ‘zawiadamiam’ < ἄγγελος ‘posłaniec’¹⁸), i łac. *evangelizare*. Zarówno w grece, jak i w łacinie ów czasownik może występować sam (i przeważnie tak jest) lub z dopełnieniem¹⁹. U Lutra najczęściej widzimy *predigen das Evangelium* ‘głosić Ewangelię’, ale pojawia się również czasownik *verkündigen* ‘ogłaszać, oznajmiać’, który może występować sam w tym samym znaczeniu, ale też może mieć dopełnienie. Oba są synonimiczne, przy czym ten pierwszy jest zapożyczony z łaciny (*praedico* ‘przepowiadam’ < *prae-* ‘przed’ + *dico* ‘mówię, powiadam’), a drugi stanowi germańską prawie dokładną kalkę, podobnie jak szw. *förkunna*: niem. *ver-* / szw. *för-* ‘przed’ + niem. *künden* / szw. *kunna* ‘móc; potrafić, umieć, znać’ (zob. SAOB). W Biblii Gustawa Wazy pojawiają się niemal wszędzie oba czasowniki *predica* (dzis. szw. *predika*) i *förkunna*, prawie synonimicznie, przy czym *predica* może występować samo, bez dopełnienia w postaci *Euangelium*, bo jest ono domyślne. W dwóch miejscach pojawia się jeszcze trzeci czasownik: *bodha* (dzis. szw. *båda*) ‘oznajmiać, zapowiadać’ w połączeniu z dobrą nowiną: *och bodha tigh thenna godha tijdhenden* (BGW, Łk 1:19)²⁰ i *Sij, iagh bodhar idher stoor glädhi* (BGW, Łk 2:10)²¹. U Agricoli najczęściej występuje czasownik *sarnata* (dzis. fiń. *saarnata*) ‘głosić’, jednak dwa razy pojawia się *ilmoitta* (dzis. fiń. *ilmoittaa*) ‘oznajmiać’; a po obydwu znajduje się zawsze dopełnienie: *Euangelium*,

¹⁷ Te dwa sformułowania występują w większości przypadków, czyli: *głosić Ewangelię* pojawia się w trzech miejscach (7:22, 8:1, 9:6), podobnie jak *głosić Dobrą Nowinę* (4:43, 16:16, 20:1). W pozostałych przypadkach są tylko drobne różnice, ale sens pozostaje ten sam: *nieść dobrą nowinę* (4:18), *oznajmiać radosną nowinę* (1:19), *zwiastować radość wielką* (2:10), *głosić dobrą nowinę* (3:18).

¹⁸ W grece istniał też rzeczownik ἀγγελία ‘wiadomość, nowina; oznajmienie, ogłoszenie’.

¹⁹ Np. ἰδου γαρ ευαγγελιζομαι υμιν χαραν μεγαλην (2:10) = *ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum* (Wulgata) = *Oto zwiastuję wam radość wielką* (BTysiąc) albo np. ευαγγελιζεσθαι πτωχοις (4:18) = *evangelizare pauperibus* (Wulgata) = *abym ubogim niósł dobrą nowinę* (BTysiąc).

²⁰ Prawie tak samo w BTysiąc: *i oznajmić ci tę radosną nowinę*. W oryginale: και ευαγγελισασθαι σοι ταυτα (Łk 1:19).

²¹ Prawie tak samo w BTysiąc: *Oto zwiastuję wam radość wielką*. W oryginale: ἰδου γαρ ευαγγελιζομαι υμιν χαραν μεγαλην (Łk 2:10).

- czasem *Euangeliumi*, a raz *Euangeliumin*. Prawie identycznie jest w wersjach 1642 i 1776, przy czym w tej ostatniej czasownik *saarnata* może być bez dopełnienia, a raz jest „dobra nowina”: *saarnaamaan köyhille hyvää sanomaa* (1776, Łk 4:18)²². We wszystkich trzech, czyli u Agricoli w 1548, jak i w 1642 i 1776, występuje jeszcze prawie identyczne wyrażenie opisowe z czasownikiem *saatta* (dzis. fiń. *saattaa*) ‘przynosić’ w zdaniu w Łk 1:19 – *ia saattaman neite ilolisi sanomita sinulle* (1548), *ja saattaman näitä iloisia sanomita sinulle* (1642) i *ja saattamaan näitä iloisia sanomia sinulle* (1776) ‘i przynieść te radosne wieści tobie’. W Biblii z 1938 roku wszędzie występuje *julistaa evankeliumia*, przy czym *julistaa ilosanoman* pojawia się tylko raz: w wyżej wspomnianym zdaniu z Łk 1:19, a samo słowo *ilosanoma* ‘radosna wieść/nowina’ stało się synonimem „ewangelii” i używa się go już tylko w kontekście religijnym. Wersja z 1992 roku jest najbogatsza i wyraźnie stawia na rodzime i opisowe odpowiedniki greckiego czasownika: mamy tu nie tylko różnorodność czasowników (*julistaa* ‘ogłaszać, głosić’, *ilmoittaa* ‘oznajmiać, zgłaszać’, *viedä* ‘nieść’, *tuoda* ‘przynosić’), ale też ich dopełnień: *evankeliumi* ‘ewangelia’, *ilosanoma* ‘radosna wieść/nowina / ewangelia’, *hyvä sanoma* ‘dobra wieść/nowina’, *iloinen sanoma* ‘radosna wieść/nowina’. Wreszcie trzeba wspomnieć o wersjach slangowych: w UT najczęściej występuje *julistaa evankeljumia/evankeljumii*²³ ‘głosić ewangelię’, raz pojawia się *saarnata evankeljumii* ‘głosić ewangelię’, raz *bamlata evankeljumii* ‘gadać o ewangelii’ i raz *kaveeraa ilosanomasta* ‘pogadać o radosnej nowinie / ewangelii’. Z kolei w LE, analogicznie do wersji z 1992 roku, widzimy bogactwo rodzimych wersji (choć z udziałem anglicyzmów): najczęściej mamy nieslangowe *saarnata ilosanomaa* ‘głosić radosną nowinę / ewangelię’, ale z tym czasownikiem występuje też *hyvää sanomaa* ‘dobrą nowinę’ lub *hyvää mesitsii* ‘dobry message’ (anglicyzm), a nawet *toivoo* ‘nadzieję’; inne wersje to: *julistaa evankeliumii* ‘głosić ewangelię’, *stikkaa ilonen mesitsi* ‘rzucić/dać wesoły message’ (tu też anglicyzm), *kertoa hyvää stoorii* ‘opowiedzieć dobre story’ (tu też anglicyzm), *roudaa ilosanomaa* ‘nosić radosną nowinę / ewangelię’.
- gr. *αγγελος* ‘posłaniec, wysłannik’: we wszystkich wersjach adaptacja formy greckiej. Jednak jest miejsce w tekście, w którym to słowo odnosi się nie do duchowej istoty będącej pośrednikiem między Bogiem a ludźmi (i zwykle przedstawianej w postaci uskrzydlonej), lecz do Jana Chrzciciela: *On jest tym, o którym napisano: Oto posyłam mego **wysłańca** przed Tobą, aby Ci przygotował drogę* (Łk 7:27 wg BTysiąc). W oryginale poja-

²² Prawie tak samo w BTysiąc: *abym ubogim **niósł dobrą nowinę***. W oryginale: *ευαγγελιζεσθαι πτωχοις*.

²³ Trzeba tu zwrócić uwagę nie tylko na chwiejność końcówek gramatycznych, ale też na zapis fonetyczny przez *j*.

wia się tu właśnie termin *αγγελος*, w Wulgacie *angelus*, w BLutra: *Engel*, w BGWazy: *Ängel*, w fińskich 1548 i 1642: *Engeli*, w 1776 i 1938: *enke-li*, natomiast w 1992: *sanansaattaja* ‘posłaniec, wysłannik’. Co ciekawe, w tym miejscu w UT jest: *enkeli*, ale w LE: *fillarilähetti* ‘kurier rowerowy’. To jeszcze raz świadczy o tym, że slangowa wersja LE została wykonana z przekładu z 1992 roku.

- gr. *ἀπόστολος* znaczy ‘wysłannik’ od czasownika *ἀποστέλλω* ‘wysyłam’ (< *ἀπό-* ‘wy-’ + *στέλλω* ‘śle, wysyłam’), który zresztą w tekście występuje wielokrotnie i jest tłumaczony jako ‘wy/po/zesyłać’²⁴. Bardzo łatwo można by podać łaciński odpowiednik tego terminu: *emissarius* (< *ex-* ‘wy-’ + *mitto/mittere* ‘puszczać; wysyłać’), ale św. Hieronim w Wulgacie zostawił zlatynizowany termin *apostolus*, bo słowo to funkcjonowało już w łacinie poklasycznej jako ‘wysłannik’ i właśnie jako ‘apostoł, czyli uczeń Chrystusa’. Idąc tą drogą, we wszystkich analizowanych przez nas wersjach także pozostawiono ten termin w formie greckopochodnej. Nawet wersje slangowe zachowują go w formie niezmiennionej.
- gr. *σταυρός*, a łac. *crux* i od niego pochodzi forma niem. *Kreuz* (BLutra) i st.szw. *kors* (BGW, dzis. szw. *kors* ‘krzyż’ i *korsfästa* ‘krzyżować’). Jednak forma fińska ma inne źródło: *risti* < scs. *krīstū*²⁵ < st.gr. *Χριστός* ‘namaszczoney (Chrystus/Mesjasz)’, o którym mówiliśmy wyżej (zob. też SSA III: 83).

Określenia dla innych pojęć ogólnobiblijnych pochodzenia greckiego

Można domniemywać, że przyjęły się one w języku religijnym jeszcze przed pojawieniem się przekładów Biblii – w mówieniu o Biblii podczas nabożeństw, a przede wszystkim przy głoszeniu kazań i ogólnie w życiu kościelnym. Następnie weszły do języka ogólnego:

TextRec	βιβλιον	παράδεισος	ελεος	ελεημοσυνη	προφητης // προφητις
Wulgata	liber	paradisus	misericordia	elemosyna	propheta // prophetissa
BLutra	Buch	Paradies	Barmherzigkeit	Almosen	Prophet // Prophetin
BGW	book	Paradijs	barmhertigheet	almo	Prophete // Prophetissa
1548	Ramat-tu	Paradisi	Laupius	Almu(i)sa	Propheta // Prophetissa

²⁴ Odpowiednio: łac. *mitto/mittere*, niem. *senden*, sz. *senda* (dzis. szw. *sända*), fiń. *lähettää* we wszystkich wersjach (z drobnymi różnicami ortograficznymi).

²⁵ Od tego dzis. ros. *крест*. W języku polskim zaś mamy z tego źródła *chrzest*.

1642	Ramat-tu	Paradisi	laupius	almu	Propheta // Prophetissa
1776	Raa-mattu	paradisi	laupius	almu	propheta // prophetissa
1938	kirja	paratiisi	laupeus	almu	profeetta // naisprofeetta
1992	kirja	paratiisi	laupeus	-	profeetta // naisprofeetta
2001UT	kniigu	paratiisi	laupeus	almu	profeetta // vanhempi skremma joka oli profeetta
2001LE	bökkeri	paratiisi	makee veto / hyvyys	-	profeetta // profeetta-mimmi
BTysiąg	księga	raj	miłosierdzie	jałmużna	prorok // prorokini

- gr. βιβλίον ‘książka’²⁶ < βίβλος ‘księga’²⁷ < βύβλος ‘papierus z miasta Byblos’. W tekście chodzi o księgi Starego Testamentu, które są wspomniane w Nowym Testamencie, czyli np. w Ewangelii wg św. Łukasza jest to Księga Proroka Izajasza (Łk 3:4, 4:17.20) i Księga Psalmów (Łk 20:42). Łacina, niemiecki i szwedzki dają rodzime odpowiedniki o znaczeniu ‘księga’, ale Agricola oraz wersje z 1642 i 1776 roku dają *Raamattu*, czyli słowo, które dawniej służyło do określania księgi lub książki w ogóle (tak jak jest w języku estońskim: *raamat* ‘książka’), a dziś służy już do określania całej Biblii, a nie poszczególnych jej ksiąg. Ten zaś termin wywodzi się ze st.rus. *gramata/gramota* ‘piśmienność; pismo’ < gr. γράμματα ‘litery; pismo; umiejętność pisanie i czytanie’ < gr. γράμμα ‘litera, pismo’ (zob. SSA III: 33). Dopiero od wersji z 1938 roku mamy tu *kirja* ‘księga’. W wersjach slangowych: *kniigu* (UT) z ros. *книга* oraz *bökkeri* (LE) od szw. *bok* z bardzo produktywnym sufiksem *-ri*.
- gr. παράδεισος (wyjściowo z awestyjskiego/staroperskiego): zapożyczone do poszczególnych języków w podobnej formie, nawet w obu fińskich wersjach slangowych²⁸. W Ewangelii wg św. Łukasza to słowo występuje tylko raz, gdy Jezus na krzyżu mówi do dobrego łotra: „Dziś będziesz ze Mną w raju” (Łk 23:43).
- gr. ἔλεος ‘litość, miłosierdzie’ (< ἐλεέω ‘okazuję miłosierdzie’²⁹). W Wulgacie pojawia się *miseriordia* (< *misereo* ‘czuję litość, lituję się, współczuję’

²⁶ Warto tu przypomnieć, że od tej formy jest gr. l.mn. r.n. βιβλία ‘księgi’ i ta forma była mylnie interpretowana jako l.poj. r.ż. w łac. *biblia* ‘księga’, potem ten termin rozszedł się do innych języków na oznaczenie Pisma Świętego, np. w fiń. *Piipia* ‘Biblia’ (jest to jednak forma uważana za potoczną).

²⁷ Pierwotnie chodziło o zwój, a nie o księgę w postaci połączonych kartek.

²⁸ Szwedzka forma zmodyfikowała się tylko lekko w stosunku do *Paradijs* w BGW, bo w dzis. szw.: *paradis*, a najczęściej używana w formie określonej: *paradiset*.

²⁹ Ten czasownik jest większości z nas znany z zawołania występującego w litaniach:

- < *miser* ‘marny, biedny’ + *cor/cordis* ‘serce’). Wersja niemiecka *Barmherzigkeit* i szwedzka *barmhertigheet*³⁰ są wyraźnymi kalkami tego terminu (podobnie jak polskie *miłosierdzie*). Jednak najwyraźniej Agricola postanowił nie kierować się tym łacińskim wzorem i oddać to pojęcie słowem niezłożonym, podobnie jak jest w greckim oryginale: podał termin *Lau-pius*, który zapisał dużą literą. Pozostałe wersje fińskie pozostawiły go, przy czym od wersji z 1938 roku jego nowsza forma to *laupeus*³¹. Jedynie w wersji slangowej LE spotykamy inne terminy, np. *makee veto* ‘dobre pociągnięcie’ czy *hyvyys* ‘dobroć’, ale najczęściej sens został wyrażony rozbudowanym omówieniem, co jest charakterystyczne dla tej wersji slangowej.
- gr. ἐλεημοσύνη ‘zmiłowanie; okazanie miłosierdzia; miłosierny datek’, słowo pochodzące z tego samego etymonu, co powyższe. W łacinie jest to zapożyczenie z greki i tu w Wulgacie pojawia się forma *elemosyna*, choć najczęściej zapisywano to słowo jako *eleemosyna*, przy czym występowało jeszcze w formie *elemosina*. Jednak w łacinie potocznej funkcjonowały formy **alemosina* oraz **almosna* i to od nich pochodzi słowo „jałmużna” w większości języków Europy, w tym w polskim. Forma niemiecka *Almosen* nie zmieniła się od czasów Lutra, ale szwedzka już tak: w BGW jest *almoso*, przy czym można było wtedy znaleźć też kilka innych wariantów (zob. SAOB), a obecnie używa się *allmosa*. Forma fińska została przyjęta bezpośrednio ze szwedzkiej, a ta prawdopodobnie z niemieckiej. W wersji Agricoli widzimy dwie formy *Almusa* i *Almuisa* – choć zapewne występowały jako warianty, to najprawdopodobniej ta druga pochodzi od pierwszej przez kojarzenie końcówki z takimi słowami jak *iloisa* czy *rauhaus* (zob. SSA I: 70–71). Obecnie fińska forma to *almu* i taką widzimy począwszy od wersji z 1642 roku. Jednak w przekładzie z 1992 roku i w odpowiadającej mu wersji slangowej UT to słowo zostało usunięte w obu miejscach, gdzie widzimy je w pozostałych tekstach; zamiast tego mamy omówienie:

Kyrie eleison, czyli Κύριε, ἐλέησον ‘Panie, zmiłuj się’. W tejże formie pojawia się także cztery razy w Ewangelii wg św. Łukasza (16:24, 17:13, 18:38.39) i wszędzie po fińsku ma formę *armahda* (z drobnymi wariantami graficznymi w poszczególnych starszych wersjach), natomiast w wersjach slangowych: *jelppaa/jelpi* (UT) i *sääli / anna armoo* (LE).

³⁰ Dzis. szw. *barmhärighet*. Te terminy germańskie zawierają leksemy *arm* ‘biedny’ + *Herz* (niem.) / *hjärta* (szw.) ‘serce’ (zob. DWDS i SAOB).

³¹ Jest to słowo pochodzenia germańskiego (SSA II: 55).

TextRec	πλην τα ενοντα δοτε ελεημοσυνην (Łk 11:41)
1992	Mitä maljassa sisällä on, se antakaa köyhille = ‘Co jest w środku kielicha, rozdajcie biednym’
2001LE	Stikatkaa köyhille se, mikä on tuopissa inessä = ‘Rzućcie biednym to, co jest w kuflu w środku’
BTysiąc	Raczej dajcie to, co jest wewnątrz na jałmużnę

TextRec	πωλησατε τα υπαρχοντα υμων και δοτε ελεημοσυνην (Łk 12:33)
1992	Myykää, mitä teillä on, ja antakaa köyhille = ‘Sprzedajcie to, co macie i dajcie biednym’
2001LE	viekää kirpparille kaikki, mitä teil on, ja stikatkaa köyhille = ‘zanieście na pchli targ wszystko, co macie, i rzućcie biednym’
BTysiąc	Sprzedajcie wasze mienie i dajcie jałmużnę

– gr. προφήτης ‘prorok’ < προ- ‘przed’ + φημί ‘mówię, powiadam’. Forma łacińska jest zapożyczeniem z greki: *propheta*, podobnie w niemieckim: *Prophet* (tak zapisywane do dziś), a w BGW widzimy *Prophete*, przy czym obecna szwedzka forma to *profet*. Podobnie w 1545 roku u Agricoli oraz w 1642 i 1776 zapis jest łaciński: *propheta*, a dopiero od 1938 roku występuje *profeetta* i taka forma utrzymuje się też w wersjach slangowych.

Trzeba tu również wspomnieć o żeńskiej formie προφήτις, bo we fragmencie Łk 2:36–38 pojawia się prorokini Anna. Wersja łacińska *prophetissa* jest zapożyczona do szwedzkiej Biblii Gustawa Wazy oraz trzech wersji fińskich: 1548 Agricoli, 1642 i 1776. W wersji Lutra ten termin został zaadaptowany przez dodanie niemieckiej końcówki żeńskiej *-in*: *Prophetin*. Z kolei fińskie wersje z 1938 i 1992 roku podają zaadaptowaną wersję ze względu na to, że w języku fińskim nie ma rozróżnienia rodzaju gramatycznego: *naisprofeetta* ‘kobiety prorok’, jednak w wersjach slangowych pojawiają się już parafrazy: *vanhempi skremma joka oli profeetta* (UT) ‘starsza kobiecina, która była prorokiem’ i *profeettamimmi* (LE) ‘prorok kobitka’.

W odniesieniu do προφήτης warto też wspomnieć o czasowniku προφητεύω ‘przepowiadam’. W Ewangelii wg św. Łukasza pojawia się on dwa razy i jego los w analizowanych wersjach jest bardzo ciekawy, zważywszy na fakt tak powszechnego zapożyczenia słowa προφήτης. Poza tym widać tu bogactwo słownictwa związanego z przepowiadaniem; zresztą jasne jest, że we wszystkich językach istniały już przecież wcześniej słowa odnoszące się do wróżenia i wieszczczenia z szeroko rozumianego spektrum szamanizmu jeszcze z czasów pogańskich.

Pierwsze użycie tego czasownika ma miejsce, gdy zaraz po narodzeniu Jana Chrzciciela jego ojciec Zachariasz zaczął prorokować, a drugie jest w szyderstwie żołnierzy pilnujących Jezusa po pojmaniu, gdy zasłaniali Mu oczy i ironicznie pytali, kto Go uderzył:

TextRec	και προφητευσεν λεγων (Łk 1:67)	προφητευσον τις εστιν ο παισας σε (Łk 22:64)
Wulgata	et prophetavit dicens	prophetiza quis est qui te percussit
BLutra	weissagte und sprach	Weissage, wer ist's, der dich schlug?
BGW	propheteradhe och sadhe	Spå, Hoo är then som tigh sloogh?
1548	ia noidhui sanoden (ja noitui sanoen)	Arua Cuka se on ioca sinu löi? (Arwaa Kuka se on joka sinun löi?)
1642	ja ennusti sanoden	Arwa cuca se on joca sinua löi?
1776	ja ennusti, sanoen	arvaa, kuka se on, joka sinua löi
1938	ja hän ennusti sanoen	Profetoi , kuka se on, joka sinua löi!
1992	ja puhui profeetallis in sanoin	Profetoi nyt! Kuka sinua löi?
2001UT	ja se ennusteli	ja sit ne pyys profetoimaan , et kuka kulloinkin veti sit hudaan
2001LE	ja alko räppään profetiaa	Räppää nyt profetiaa! Kuka sua humautti?
BTysiąg	i zaczął prorokować, mówiąc	Prorokuj, kto cię uderzył

Możemy zobaczyć, że użycie tego czasownika (lub jemu podobnych peryfraz) w fińskich przekładach ma miejsce dopiero w 1938 roku i jest podtrzymane w 1992 (oraz częściowo w wersjach slangowych³²). Wcześniej, wzorując się może na Lutrze (niem. *weissagen* ‘przepowiadać’ < *wissen* ‘wiedzieć’ + *sagen* ‘mówić’, zob. DWDS) i Biblii Gustawa Wazy (szw. *spå* ‘wróżyć’), używano odpowiedników rodzimych: *noitua* ‘czarować, wróżyć’, *ennustaa/ennustella* ‘przepowiadać’, *arvata* ‘zgadywać’. Jednak najwyraźniej nie mają one w sobie tego dostojęństwa, które ma zapożyczone *profetoida*.

Oczywiście wśród słów greckich w tekście Ewangelii są też te, które nie są ściśle terminami biblijnymi, a jedynie opisują ówczesną rzeczywistość. Niektóre nawet weszły do wielu języków, np. συναγωγή ‘zgromadzenie; miejsce zebrania’ (< σύν- ‘z/współ-’ + ἄγω ‘prowadzę’)³³ > łac. *synagoga*, dzis. niem. *Synagoge* (choć Luter tłumaczył to słowo jako *Schule* ‘szkoła’³⁴), dzis. szw. *synagoga* (w formie określonej: *synagogan*, choć w BGW: **Synagogon**), dzis. fiń. *synagoga* (taka forma jest w 1992 i 1776, ale u Agricoli w 1548: **Sinagoga**, w 1642: **Synagoga**, w 1938: *synagooga*); natomiast w wersjach slangowych to słowo nie pojawia się nigdzie, a zamiast niego w UT jest najczęściej *tsöötsi* i tylko raz *tsyrkka* (w Łk 6:6), a w LE występuje jedynie *tsyrkka*, przy czym raz (w Łk 6:6) ma przydawkę: *juutalaisten tsyrkka* ‘kościół Żydów’.

³² W LE: *räpätä profetiaa* ‘rapować przepowiednię’.

³³ Jest to częściowa kalka z hebrajskiego תְּסִבֵּת־בֵּית (bejt kneset) ‘dom zgromadzeń’.

³⁴ Staje się to jasne, gdy wiemy, że w jidysz „synagoga” była nazywana לוי (szul) z niem. *Schule* ‘szkoła’, jako szkoła dla studiowania pism świętych i nauki modlitwy.

Oba terminy slangowe pochodzą ze szw. *kyrka* ‘kościół’ (a ten z gr. κυριακὸν δῶμα ‘dom Pana’), od którego jest też fiń. *kirkko*.

Warto wreszcie zauważyć, że dwa bardzo rozpowszechnione w wielu językach greczyzmy oznaczające złe istoty nadprzyrodzone – διαβολος (> pol. *diabeł*) i δαιμονιον (> pol. *demon*), które także występują w greckim *Textus Receptus*, nie mają swoich kontynuacji w żadnej fińskiej wersji, choć mają w łacinie i/lub językach germańskich:

- gr. διαβολος ‘diabeł’ (< διαβάλλω ‘szkaluję, zniesławiam’ < διά- ‘przez-/roz-’ + βάλλω ‘rzucam’); łac. *diabolus* > niem. *Teufel* (BLutra) / szw. *dieffuulen* (BGW; dzis. szw. *djävul*), fiń. *Perkele*³⁵ (1548, 1642), *perkele* (1776, 1938), *Paholainen* (1992), *Saatana/paholainen* (LE)³⁶.
- gr. δαιμόνιον ‘bożek, bóstwo; (zły) duch, demon’ (< δαίμων ‘bożek’); łac. *daemonium*; w germańskich przekładach jest powtórka „diabła”: niem. *Teufel* (BLutra), szw. *dieffuulen* (BGW, dzis. szw. *djävul*); podobnie w starych fińskich: *Perkele* (1548, 1642), *perkele* (1776), ale w nowszych jest inaczej: *riivaaja* [dosł. ‘opętywacz’ < *riivata* ‘opęt(yw)ać’³⁷] (1938, UT), *paha henki* ‘zły duch’ (1992, LE).

Stanowi to ciekawy fakt, świadczący najpewniej o silnej pozycji określeń tego typu z wcześniejszych przedchrześcijańskich wierzeń Finów, dlatego rodzime odpowiedniki wydawały się tłumaczom bardziej naturalne.

Terminy pochodzenia łacińskiego

W tekście fińskich wersji Ewangelii są też słowa pochodzące z łaciny, najczęściej wyraźnie przez pośrednictwo języka szwedzkiego (widać to w podobieństwie form).

Obecność latynizmów wynika z jednej strony z przejęcia słownictwa z Wulgaty, a z drugiej z opisu realiów biblijnego życia codziennego, do którego przyjęło się używać w fińszczyźnie takich słów jak: *viina* ‘okowita’ i *viini* ‘wino’ (< łac. *vinum*)³⁸, *viikuna* ‘figa’ (< łac. *figus*)³⁹, *aasi* ‘osioł’

³⁵ U Agricoli w jednym miejscu (Łk 4:3) jest zapis *Perchele*, ale może to być jednorazowa interferencja grafii włoskiej.

³⁶ Na marginesie odnotujmy, że tak popularny w fińskich przekleństwach *perkele* jest zapożyczeniem bałtyckim (SSA II: 340), a *paholainen* < *paha* ‘zły’ przypuszczalnie stanowi germanizm (SSA II: 286, 287).

³⁷ Ze szwedzkiego, spokrewnione z *driva* ‘prowadzić’ (SSA III: 77).

³⁸ Zapozyczenie *viini* jest młodsze; wcześniej na określenie wina używano tylko *vii-na* i nawet u Agricoli występuje tylko ta forma, zarówno samodzielnie jako ‘wino’ (*wina/wijna*), jak i w złożeniach (pisanych zawsze dużą literą!): *Winatarha* ‘winnica’, *Winapuu* ‘krzew winny’, *Winamaria* ‘winogrono’, *Winaniomari* ‘pijak’.

³⁹ U Agricoli: *Ficuna/Fikuna/Ficona* w wielu miejscach, najczęściej w złożeniu (pisanym rozłącznie) ‘drzewo figowe’ – *Ficuna puu/pw*.

(< łac. *asinus*)⁴⁰, *spitaali* ‘trąd’ (< śrd.szw. *spitali* ‘szpital (też dla trędowatych)’ < późnołac. rzeczownik odprzymiotnikowy *hospitale* ‘lokum dla gości’ (< *hospitalis* [*domus*] ‘[dom] gościnny, dla gości’))⁴¹ itd.

My zaś spojrzymy dogłębniej tylko na terminy religijne:

TextRec	προσφερω	θυσιαστηριον	ναος / ιερος	οικος	κιβωτος	εθνη
Wulgata	offerre	altare	templum	aedes	arca	gentes
BLutra	opfern	Altar	Tempel	Tempel	Arche	Heiden
BGW	offra	Altare	Tempel	Tempel	Ark	Hedhninganar
1548	wffrata	Altari	Templi / Te'pli	Templi	Archa	pacanat
1642	uhrata	Altari	Templi	Templi	Arcki	pacanat
1776	uhrata	alttari	templi	templi	arkki	pakanat
1938	uhrata	alttari	pyhäkkö / temppeli	temppeli	arkki	pakanat / pakanakansat
1992	tuoda/an-taa uhri	alttari	temppeli	pyhäkkö	arkki	pakanakansat / pakanat / ihmiset / (vieraat) kansat
2001UT	uhrata	alttari	tsyrkka / temppeli / tsöötsi	temppeli	arkki	pakanat / pakanakansat
2001LE	duunaa uhri / uhrata	alttari	tsyrkka	tsyrkka	asunto-botski	pakanat / jengiki / toisten rodut / vieraat kansat
BTysiąg	ofiarować	ołtarz	świątynia / przybytek	przybytek	arka	poganie

- łac. czasownik *offerre* (< *obferre*) ‘dostarczać; powierzać’ wszedł jako zapożyczenie do wszystkich analizowanych tu przez nas języków (w tym do języka polskiego), rozszerzając w nich znaczenie o ‘poświęcać, składać w ofierze’⁴² i wytwarzając sobie derywaty: w niem. *Opfer* ‘ofiara’, w szw. *offra*, od czego fiń. *uhri* (zob. SSA III: 367) – ów rzeczownik także pojawia się w fińskich przekładach Ewangelii (np. Łk 13:1) i zostaje w niezmienionej formie nawet w wersjach slangowych. W tekście występuje kilka razy, np. 2:24 i 5:14. Warto odnotować też, że w wersji 22:7 u Lutra, w BGW,

⁴⁰ U Agricoli: *Asi* (dużą literą).

⁴¹ U Agricoli *spitali*, a *Spitaliset* ‘trędowaci’ (dużą literą).

⁴² W łacinie istniał osobny czasownik *sacrificāre* ‘składać ofiarę; składać w ofierze / na ofiarę’ i rzeczownik *sacrificium* ‘ofiara; złożenie ofiary’, a także rzeczownik *hostia* ‘zwierzę ofiarne; ofiara’, a później ‘ofiara duchowa’, a w grece: θυσία. Jednak nie ma kontynuacji tych terminów w fińskim ani w szwedzkim, a w niemieckim jest tylko *Hostie*.

- u Agricoli i w 1642 roku jest użyty w znaczeniu „ofiarowania” Paschy, czyli zabicia baranka paschalnego.
- łac. *altare* (w łac. klas. *altāria* w l.mn. od *altārium*) pojawia się tylko dwa razy w tekście, ale widzimy jego wyraźną kontynuację we wszystkich językach, nawet w wersjach slangowych.
 - łac. *templum* ‘świątynia, miejsce święte’ zostało zapożyczone do wszystkich języków (prócz polskiego), choć w fińskiej wersji z 1938 roku w większości przypadków jest *pyhäkkö* (czyli dosł. ‘świątynia’ < *pyhä* ‘święty’) i tym odróżnia się od pozostałych. W wersjach slangowych przewagę zyskało *tsyrkka* ze szw. *kyrka* ‘kościół’, o którym już wcześniej wspominaliśmy.
 - łac. *aedēs/aedis* ‘dom (boży), przybytek święty, świątynia’ pojawia się tylko raz w tekście Ewangelii wg św. Łukasza (11:51) i w większości tekstów jest tłumaczony tak jak termin powyższy. Jedynie w 1992 roku występuje *pyhäkkö*.
 - łac. *arca* ‘skrzynia; arka’ w Ewangelii wg św. Łukasza pojawia się tylko w wersji Łk 17:27 i wszędzie jest zachowana jego forma, prócz slangowego *asuntobotski* ‘barka mieszkalna’ w LE.

Ostatnia rubryka w powyższej tabeli dotyczy łac. *pāgānus*, mogącego być przymiotnikiem ‘wiejski’ lub rzeczownikiem ‘mieszkaniec wsi, wieśniak’, który dopiero w łacinie poklasycznej zaczął znaczyć ‘pogański; poganin’, bo na wsiach dłużej utrzymywał się kult niechrześcijańskich bożków (zob. DEL: 241), a to właśnie od tego słowa wiele języków przyjęło termin na oznaczenie niewiernego, czyli niechrześcijanina. Jednak języki niemiecki czy szwedzki mają swoje rodzime odpowiedniki „poganina”: niem. *Heide* i szw. *hedning*. Natomiast fiński latynizm *pakana* wszedł do języka przez pośrednictwo języka rosyjskiego (zob. SSA II: 294). Czytając Wulgatę, może zaskoczyć to, że *pāgānus* nie pojawia się w żadnym miejscu, ale staje się to jasne, gdy widzimy, iż w tekście greckim wszędzie jest tylko słowo *ἔθνος* (l.mn. *ἔθνη*) ‘lud, naród’, stąd w łacinie wszędzie mamy *gens* (l.mn. *gentes*) ‘lud, naród’ i tylko raz *natio* ‘naród, lud’. Trzeba zaznaczyć, że w analizowanych przez nas przekładach zastosowanie terminu „poganin” dotyczy tylko wersów Łk 2:32, 12:30, 18:32 i 21:24 (w pozostałych miejscach jest po prostu „naród” czy „narody”)⁴³. Najpewniej we wspomnianych miejscach interpretację narzucił Luter, bo wersja BGW i prawie wszystkie fińskie mają „poganina” właśnie tam, gdzie jest on w Biblii niemieckiej; jedynie fińska Biblia z 1992 roku i wzorowana na niej slangowa LE wyłamują się z tej konwencji, bo np. w wersji 12:30 używają słowa „ludzie” (*ihmiset* w 1992 i *jengiki* w LE), natomiast „poganin” pojawia się tylko w wersach 2:32 (w 1992 jako *pakanakansat* ‘narody pogańskie’, a w LE jako *pakanat* ‘poganie’) i 18:32

⁴³ W BTysiąc *poganin* jest tylko w wersach 2:32, 18:32 i 21:24.

(w obu jako *pakanat*) oraz w wersji 21:24, na który spojrzmy porównawczo, bo jest rozbudowany i dobrze ilustruje kwestię interpretacji:

TextRec	και αιχμαλωτισθησονται εις παντα τα εθνη και ιερουσαλημ εσται πατουμενη υπο εθνων αχρι πληρωθωσιν καιροι εθνων
Wulgata	et cadent in ore gladii et captivi ducentur in omnes gentes et Hierusalem calcabitur a gentibus donec impleantur tempora nationum
BLutra	Und sie werden fallen durch des Schwertes Schärfe und gefangen geführt unter alle Völker ; und Jerusalem wird zertreten werden von den Heiden , bis daß der Heiden Zeit erfüllet wird
BGW	och the skola falla för swerdz ägg, och fångne bortförde warda til allahan-da folck . Och Jerusalem skal förtrampat warda aff Hedhningom , til tess Hedhninganars tijdh fulkompnat warder
1548	Ja heiden pite langeman Miecan teren edes ia he wiedhen Fangina caikinai-sen Canssan secan. Ja Jerusalem pite tallattaman Pacanoilda sihenasti ette Pacanaiden aica pite teutetemen (Ja heidän pitää lankeaman miekan terän edessä ja he wiedään wankina kaikkinaisen kansan sekaan. Ja Jerusalem pitää tallattaman pakanoilta siihen asti että pakanaiden aika pitää täytet-tämän)
1642	Ja heidän pitä langeman miecan terän edesä ja he wiedän fangixi caickinai-sen Canssan sekaan. Ja Jerusalem pitä tallattaman pacanoilda sijhenasti cuin pakanain aica täytetän
1776	Ja heidän pitää lankeaman miekan terään, ja he viedään vangiksi kaikkina-i-sen kansan sekaan. Ja Jerusalem pitää tallattaman pakanoilta , siihen asti kuin pakanain aika täytetään
1938	ja he kaatuvat miekan terään, heidät viedään vangeiksi kaikkien kansojen sekaan, ja Jerusalem on oleva pakanain tallattavana, kunnes pakanain ajat täyttivät
1992	Monet surmataa miekan terällä, toiset viedään vangiksi kaikkien kansojen sekaan, ja vieraat kansat polkevat Jerusalemla, kunnes niille annettu aika täyttyy
2001UT	Ne kaatuu fektan terään, ja ne draisataan kiven sisään kaikkien kansojen messiin, ja Jerusalemissa dallaa pelkkii pakanoita , kunnes niiden aika täyttyy
2001LE	Moni nirhataan fektalla, toiset roudataan toisten rotujen sekaan boseen ja vieraat kansat pitää Jerusalemla steppialustana siihen saakka ku tulee valomerkki
BTysiąg	jedni polegna od miecza, a drugich zapędzą w niewolę między wszyst-kie narody . A Jeruzalem będzie deptane przez pogan , aż czasy pogan się wypełnią

Możemy zauważyć wierną odpowiedniość użycia terminów w wersji niemieckiej, szwedzkiej i dawniejszych fińskich (oraz w polskiej). Różnice

zaznaczają się dopiero w fińskiej wersji z 1992 roku i slangowej LE, gdzie widzimy *vieraat kansat* ‘obce narody’, a także *toiset rodut* ‘inne rasy’ (w LE).

Ciekawą historię ma też gr. τελώνης ‘poborca podatkowy, celnik’ (< τέλος ‘podatek’). W Cesarstwie Rzymskim taki funkcjonariusz nazywał się po łacinie *publicanus*. Z racji rozległości państwa funkcję tę pełnił zwykle ktoś miejscowy na danym obszarze; jako wynagrodzenie zatrzymywał część podatku. Spośród analizowanych przez nas wersji możemy zauważyć, że tylko Luter użył kontynuacji greczyzmu: niem. *Zöllner*⁴⁴, natomiast tylko Agricola oddał ów termin w sposób opisowy: *Weronottaia* (dzis. fiń. *veronottaja*, czyli dosł. ‘poborca podatkowy’), pozostali tłumacze zostawili zaś termin łaciński: w BGW – *Publican* (dzis. szw. *publikan*), a w fińskich: w 1642 – *Publicani*, w 1776 – *Publikani*, a od 1938 roku aż do wersji slangowych – *publikaani*⁴⁵. Może chcieli zachować ów archaizm jako rzymski koloryt biblijnych realiów. Co ciekawe, grecki termin τέλος jest źródłem dla słów ‘cło’/‘celny’ we wszystkich analizowanych językach, jak to nawet widać w poniższym zdaniu z tejże Ewangelii (Łk 5:27):

TextRec	και εθεασατο τελωνην ονοματι λευιν καθημενον επι το τελωνιον
Wulgata	et vidit publicanum nomine Levi sedentem ad teloneum
BLutra	und sah einen Zöllner mit Namen Levi am Zoll sitzen
BGW	och fick see en Publican benemd Leuj, sittandes widh tollen
1548	ia näki weronottaian nimelde Leui istuuan Tulli hones (ja näki weronottajan nimeltä Lewi istuuan tullihuoneessa)
1642	ja näki Publicanin nimeldä Lewin istuuan Tullihuones
1776	ja näki Publikanin, nimeltä Levin, istuvan tullihuoneessa
1938	ja näki tulliasemalla istumassa publikaanin, jonka nimi oli Leevi
1992	ja näki Leevi- nimisen publikaanin istuvan tulliasemalla
2001UT	ja hiffas tullisteissillä tsittaamassa olevan karjun, jonka nimi oli Leevi
2001LE	ja hiffas yhen Leevi-nimisen publikaanin, ketä tsittaili tulliasemalla
BTysiąc	i zobaczył celnika , imieniem Lewi, siedzącego na komorze celnej

Dziś greczyzm *tulli* nadal jak najbardziej funkcjonuje w fińszczyźnie jako ‘cło’, a celnik to *tullimies* lub *tullivirkailija*, natomiast termin *publikaani* jest zarezerwowany tylko dla celnika (lub poborcy podatkowego) biblijnego (poborca podatkowy z czasów feudalnych był zaś nazywany *veronkantaja*).

⁴⁴ Niem. *Zöllner* < późn. łac. *telōn(e)ārius* < łac. *telōneum/telōnium* ‘podatek, cło; budka poborcy podatku’ < gr. τελωνεῖον/τελώνιον < τέλος ‘podatek’ (zob. DWDS). I właśnie w polskiej Biblii także jest to *celnik*, termin zapożyczony przez pośrednictwo tego niemieckiego.

⁴⁵ Jednak tylko w jednym miejscu w wersjach slangowych: w LE (Łk 5:29) jest *verokundi* (‘facet od podatków’) i w UT (Łk 5:27): *karju* (dosł. ‘knur’, a w slangu ‘facet, gość’).

Wreszcie w języku niemieckim, szwedzkim i fińskim występuje pochodzący z łaciny termin określający błogosławienie, a do tego mamy tu jeszcze kalkę z greki:

- z jednej strony: gr. εὐλογέω ‘dobrze mówię, błogosławię, wychwalam’ (< εὖ- ‘dobrze’ + λόγος ‘mowa; słowo’) > łac. *benedico* ‘dobrze mówię, błogosławię, wychwalam’ (< *bene* ‘dobrze’ + *dico* ‘mówię’), od tego też jest zapożyczenie w języku niemieckim: *benedeien*⁴⁶;
- z drugiej strony: łac. *signo* ‘oznaczam, naznaczam, robię znak’ (< łac. *signum* ‘znak’) > niem. *segnen* ‘robić znak (krzyża)’ > ‘błogosławić’; podobnie w szwedzkim: st.szw. *sighna* ‘robić znak (krzyża)’ (dzis. szw. *signa*) > fiń. *siunata* ‘błogosławić’ (zob. DWDS, SAOB, SSA III: 190); przy czym w szwedzkim w sensie ‘błogosławić’ utrwalił się czasownik złożony: *wel-signa* > dzis. szw. *välsigna* (< *väl* ‘dobrze’ + *signa* ‘robić znak, zaznaczać’) na bazie podobieństwa do wyżej wspomnianego łacińskiego *benedicere*.
Spójrzmy teraz na przykłady z Ewangelii wg św. Łukasza:

TextRec	εὐλογημένη συ εν γυναιξιν και ευλογημενος ο καρπος της κοιλιας σου (Łk 1:42)	ευλογειτε τους καταρωμενους υμιν (Łk 6:28)
Wulgata	benedicta tu inter mulieres et benedictus fructus ventris tui	benedicite maledicentibus vobis
BLutra	Gebenedeiet bist du unter den Weibern, und gebenedeiet ist die Frucht deines Leibes	segnet die, so euch verfluchen
BGW	Welsignat tu jbland quinnor, och welsignat tins lijffs frucht	Welsigner them som idher banna
1548	Hyuestisiugnattu olet sine waimodhen seas ia hyuestisiugnattu on sinun cohtus hedhelme (Hywästi siunattu olet sinä wai- mojen seassa/ ja hywästi siunattu on sinun kohtusi hedelmä)	Hyue puhucat nijste iotca teite kirouat (Hywää puhukaat niistä jotka teitä kiroawat)
1642	Siunattu olet sinä waimoin seas ja siunattu on sinun cohtus hedelmä	puhucat nijstä hywin jotca teitä kiroilewat
1776	siunattu olet sinä waimoin seas, ja siunat- tu on sinun kohtus hedelmä!	Siunatkaat niitä, jotka teitä kiroilevat
1938	Siunattu sinä waimojen joukossa, ja siunattu sinun kohtusi hedelmä!	siunatkaa niitä, jotka teitä kiroavat
1992	Siunattu olet sinä, naisista siunatuin, ja siunattu sinun kohtusi hedelmä!	Siunatkaa niitä, jotka teitä kiroavat
2001UT	Sä oot siunattu muijien joukossa, niinku sun kohtus hedelmäki!	Toivokaa kaikkee hyvää niille, jotka kiroo teitä

⁴⁶ Polski czasownik złożony *błogo|sławić* też jest biblijną kalką.

2001LE	Sä oot siunattu, sä oot mimmeistä siunatuin ja siunattu on sun mahas ja se mitä siellä on!	Siunatkaa niitä, ketä teille haistattelee
BTysiąg	Błogosławionaś Ty między niewiastami i błogosławiony jest owoc Twojego łona	błogosławcie tym, którzy was przeklinają

Widzimy tu kalkę z greki i łaciny zarówno w Biblii Gustawa Wazy (*wel-signa*), jak i u Agricoli (*hywestisiugnata* oraz *puhua hyue/hywin* ‘mówić dobrze’). Zaskakująca jest też wersja UT w Łk 6:28 (*toivoa kaikkee hyvää* ‘życzyć wszystkiego dobrego’), ale z pewnością nie wynika ona z chęci zachowania wierności wobec tekstu wyjściowego, lecz z wyboru jaśniejszego omówienia tego fragmentu.

Zresztą w kilku innych miejscach można zauważyć, że ów czasownik grecki i łaciński nie zawsze jest tłumaczony w ten sam sposób w różnych wersjach:

TextRec	εὐλογητός κυριος ο θεος του ισραηλ (Łk 1:68)	εὐλογησεν τον θεον (Łk 2:28)
Wulgata	benedictus Deus Israhel	benedixit Deum
BLutra	Gelobet sei der HERR, der Gott Israels	lobete Gott
BGW	Loffuat ware Herren Jsraels Gudh	loffuadhe Gudh
1548	KItetty olcon Herra Israelin Jumala	kijtti Jumalata
1642	KIitetty olcon HERra Israelin Jumala	kijtti Jumalata
1776	Kiitetty olkoon Herra, Israelin Jumala!	kiitti Jumalaa
1938	Kiitetty olkoon Herra, Israelin Jumala	kiitti Jumalaa
1992	Ylistetty olkoon Herra, Israelin Jumala!	ylisti Jumalaa
2001UT	Tattis, Herralle Israelin Jumalalle	kiitti Jumalaa
2001LE	Praise the Lord, ketä on Israelin Jumala!	alko ylistään Jumalaa
BTysiąg	Błogosławiony Pan, Bóg Izraela	błogosławił Boga

Rzeczywiście pierwotny grecki i łaciński może znaczyć zarówno ‘przekazywać komuś dobre życzenia wszelkich łask’, jak i ‘wychwalać dziękczynnie’. To dwa nieco odmienne znaczenia. Niektóre języki ich nie łączą, używając osobnych określeń, i tak widzimy: niem. *loben* ‘wychwalać, wysławiać’ i spokrewnione z nim szw. *lofa* (dzis. *lova*) ‘obiecywać; chwalić’⁴⁷, natomiast w fińskich wersjach najczęściej mamy *kiittää* ‘dziękować’, w 1992 roku: *ylistää* ‘wielbić’, a w wersjach slangowych nawet: *tattis* ‘dzięki’ (< szw. *tack*)

⁴⁷ Dziś w tym znaczeniu jest czasownik złożony *lovprisa* ‘wychwalać’ < *lov* ‘pozwolenie; pochwała’ + *prisa* ‘chwalić’ (bo kontynuowany czasownik *lofa* to dzis. szw. *lova* ‘obiecywać’), podobnie jak w niem. *lobpreisen* (zob. DWDS, SAOB).

i *praise the Lord* (ang. dosł. ‘wychwalaj/wysławiaj Pana’, używane jako zawołanie dziękczynne, czyli odpowiednik polskiego „Bogu niech będą dzięki”).

Terminy pochodzenia germańskiego

Większość terminów religijnych pochodzenia germańskiego weszło do języka fińskiego przez szwedzki i z pewnością wcześniej niż powstał przekład Agricoli. Poniżej wymieniamy najważniejsze i najczęściej pojawiające się w tekście Ewangelii. Podajemy je w formach wyjściowych (bez derywatów). Nie rozwijamy też szeroko ich etymologii w samych językach germańskich (w tym celu zob. np. DWDS i SAOB):

- **pyhe** (1548 u Agricoli) i **pyhä** (we wszystkich pozostałych fińskich wersjach) ‘święty’. Pochodzenie germańskie jest tylko przypuszczalne, od germ. **wīχα-*, skąd dzis. niem. *weißen* ‘święcić, poświęcać’ (SSA II: 448–449). Jednak w niemieckim i szwedzkim przymiotnik ‘święty’ pokrewieństwa z tym terminem nie ma: u Lutra: *heilig*, w BGW: *helig/helg* (zob. DWDS i SAOB). W gr. ἅγιος, łac. *sanctus*.
- **Sielu** (u Agricoli) i **sielu** (we wszystkich pozostałych fińskich wersjach) ‘dusza’. Germańskie pochodzenie jest wyraźne: u Lutra: *Seele*, w BGW: *siäl* (dzis. szw. *själ*). W gr. ψυχή, łac. *anima*.
- **synti** (we wszystkich wersjach fińskich) ‘grzech’. Germańskie pochodzenie jest wyraźne: niem. *Sünde* i szw. *synd*. W gr. ἁμαρτία, łac. *peccātum*.
- **vsko/wsko** (u Agricoli), **usco** (1642) i **usko** (we wszystkich pozostałych fińskich wersjach) ‘wiara’. Prawdopodobnie z germ. **wunskā/wunsko-* ‘nadzieja, życzenie’, od którego jest niem. *Wunsch* ‘życzenie, pragnienie’ (zob. SSA III: 377). Jednak termin ‘wiara’ w niemieckim i szwedzkim wywodzi się od innych etymonów: u Lutra: *Glaube*, w BGW: *troo* (dzis. szw. *tro*). W gr. πίστις, łac. *fides*.

Na szczególną uwagę zasługują dwa germańskie terminy odnoszące się do piekła, choć występują rzadko, bo w tekście Ewangelii wg św. Łukasza to pojęcie pojawia się tylko dwa razy (10:15, 16:23): **Heluetti** (u Agricoli), **helwetti/Helwetti** (1642), **helveti** (1776 i LE) – jest to zapożyczenie ze szwedzkiego: por. w BGW: *heluete* (dzis. szw. *helvete*) oraz u Lutra: *Hölle* (oba z tego samego źródła, zob. SSA I: 155). Natomiast w 1938, 1992 i UT występuje **tuonela**, które także ma pochodzenie germańskie (zob. *tuoni* w SSA III: 330), ale w mitologii fińskiej oznacza ‘zaświaty, krainę umarłych’ (jest to kraina rządzona przez Tuoni, boga umarłych). W gr. ᾍδης (czyli Hades!), łac. *infernus/infernum*, a w Biblii Tysiąclecia: *Otchłań*.

Osobno spójrzmy jeszcze na termin **armo** ‘łaska’ (we wszystkich wersjach fińskich, np. w Łk 1:30, 2:40). Wywodzi się od staronordyckiego **arma* ‘bieda, nędza’ (SSA I: 82–83). Jednak podobieństwa nie ma w odpowiadających

terminach germańskich, które wywodzą się od innych etymonów: niem. *Gnade* i w BGW: *nåd*h (dzis. szw. *nåd*). W gr. χάρις, łac. *gratia*.

Ciekawy jest sposób oddania derywatów tego terminu w grece, np. w pozdrowieniu anioła Gabriela w słynnej scenie Zwiastowania (Łk 1:28) oraz w podziękowaniach, bo χάρις wchodzi w skład gr. czasownika εὐχαριστῶ ‘dziękuję’ (forma klasyczna: εὐχαριστέω < εὖ- ‘dobry/dobrze’ + χάρις)⁴⁸, który w Ewangelii wg św. Łukasza występuje cztery razy (17:16, 18:11, 22:17.19), np:

TextRec	χαίρε κεχαριτωμένη ο κύριος μετὰ σου (Łk 1:28)	ο θεός ευχαριστῶ σοι οτι οὐκ εἰμι (Łk 18:11)
Wulgata	have gratia plena Dominus tecum	Deus gratias ago tibi
BLutra	Gegrüßet seiest du, Holdselige!	Ich danke dir, Gott
BGW	Heel full medh nådh	Jagh tackar tigh Gudh
1548	Terue armoitettu	Mine kijten sinua Jumala
1642	Terwe armoitettu	minä kijtän sinua Jumala
1776	terve, armoitettu!	minä kiitän sinua, Jumala
1938	Terve, armoitettu!	Jumala, minä kiitän sinua
1992	Ole tervehditty, Maria, sinä armon saanut!	Jumala, minä kiitän sinua
2001UT	Terve, armoitettu	Jumala mä kiitän sua
2001LE	Heippa vaan, Maria, sul on eessä ylettömät mahikset!	Jumala mä kiitän sua
BTysiąc	Bądź pozdrowiona, łaski pełna	Boże, dziękuję Ci

Jeśli chodzi o wers 1:28, to jedynie u Lutra nie ma leksemu „łaska”, jest za to przymiotnik w funkcji rzeczownika: *holdselig* < *hold* ‘powabny’ + *selig* ‘błogosławiony’. Nie występuje on także w wersji slangowej LE, która trywializuje tę frazę: „Cześć, Maria, przed tobą ogromne możliwości (*s[in/ul[la] on e[d]essä ylettömät mah[doll]i[suu]kset*)”. Widzimy, że wersja ta jest bardzo uwspółcześniona i ma obniżony rejestr.

Co się zaś tyczy wersu 18:11 i użytego w nim czasownika, to został on oddany we wszystkich wersjach jako czasownik „dziękować”. Jest to zresztą szczególnie istotny czasownik w wersach 22:17.19, czyli podczas ostatniej wieczerzy, gdy Jezus, biorąc chleb i wino, odmawiał nad nimi dziękczynienie przed dzieleniem się z uczniami, z czego właśnie wywodzi się sakrament Eucharystii. Po fińsku nosi on nazwę *pyhä ehtoollinen*, czyli dosł. ‘święta wieczerza’. I wraz z nią przechodzimy już do terminów fińskich.

⁴⁸ Od tego jest np. pol. *eucharystia*, czyli „dziękczynienie”.

Terminy rdzennie fińskie

Na początek przyjrzyjmy się wyżej wspomnianej nazwie wieczerzy ***ehtoollinen***, która pojawia się w Ewangelii wg św. Łukasza kilka razy: 14:12.16.17.24; 17:8 oraz w 22:20. U Agricoli w 1548 oraz w 1642 i 1776 roku jest to jeszcze nazwa zwykłego wieczornego posiłku, bez konotacji teologicznych, których nabrała dopiero w późniejszych wiekach właśnie dzięki Biblii, stając się nazwą dla sakramentu Eucharystii, czyli komunii. Sam termin *ehtoollinen* pochodzi od rodzimego fińskiego *ehtoo* ‘wieczór’ (SSA I: 101), które przestało być używane na rzecz słowa *ilta* (to też zresztą widać przy porównaniu przekładów). Spójrzmy zatem, jak oba te słowa przedstawiają się w poszczególnych wersjach:

TextRec	δειπνον	οτι προς εσπεραν εστιν (Łk 24:29)
Wulgata	cena	quoniam advesperascit
BLutra	Abendmahl	denn es will Abend werden
BGW	natward	ty thet lijdher åt afftonen
1548	Echtolinen / echtolinen / Ectolinen	Sille ette Ehto ioutu (Sillä että ehtoo joutuu)
1642	Ehtolinen / ehtolinen	sillä ehto joutu
1776	ehtoollinen	sillä ehtoo joutuu
1938	illalliset / ateria	sillä ilta joutuu
1992	illalliset / pidot / syötävä / ateria	Päivä on jo kääntymässä iltaan
2001UT	safka(t) / bailut / skruudis	ku tulee jo ilta
2001LE	iltasafkat / bileet / skruudi / safka	Suulberiki lähtee koht taivaalta veks
BTysiąg	wieczerza / uczta	gdyż ma się ku wieczorowi

Widać wyraźnie, że użycie *ehtoollinen* i *ehtoo* jest skorelowane ze sobą w trzech pierwszych fińskich przekładach. A ponieważ od tego czasu zaszła zmiana znaczenia, to w XX wieku fińskie przekłady używają już słów oznaczających po prostu (wieczorny) posiłek czy ogólnie jedzenie albo bankiet/ucztę. Tak jest też w wersjach slangowych, gdzie dochodzi jeszcze „impreszka” (*bailut* i *bileet*). W niemieckim i szwedzkim występuje ‘posiłek wieczorny’, który dziś znaczy ‘eucharystia’: niem. *Abendmahl* i szw. *natward* (dzis. szw. *nattvard*), natomiast gr. δειπνον i łac. *cena* to tylko ‘posiłek, kolacja’.

W języki religijnym, jaki występuje w fińskich przekładach Biblii znajdują się także inne słowa rodzime, wywodzące się z języków fińskich lub w ogóle z uralskich. Przed tłumaczeniem Agricoli musiały one już funkcjonować w słownictwie fińskim. Poniżej przedstawiamy najważniejsze, jednak nie rozwijamy ich etymologii (w tym celu zob. np. SSA):

- **henki/hengi/he’gi** (u Agricoli, najczęściej dużą literą) i **henki** (we wszystkich pozostałych wersjach fińskich, choć w 1642 zdarza się też forma *hengi*) ‘duch’ (zarówno duch ogólnie, jak i Duch Święty). W gr. πνευμα, łac. *spiritus*, niem. *Geist*, w BGW: *Ande* (dzis. szw. *ande*).
- **Jumala** (we wszystkich wersjach fińskich) ‘Bóg’. W gr. θεός, łac. *Deus*, niem. *Gott*, w BGW: *Gudh* (dzis. szw. *Gud*).

Możliwe także, że czasownik **rukoilla** ‘modlić się’ jest rodzimie fiński, choć istnieje przypuszczenie, że mógłby wywodzić się od germ. **brūgōn* (zob. SSA III: 102). U Agricoli: *rucoella/rucolla*, w 1642: *rucoilla*, w pozostałych wersjach: *rukoilla*; jedynie w LE: *bönaa*. W gr. προσεύχομαι, łac. *orare*, niem. *beten*, w BGW: *bidhia* (dzis. szw. *bedja/be*).

Wyrażenia opisowe i wymagające inwencji tłumacza

Chodzi o terminy, które można swobodnie oddać za pomocą rodzimych odpowiedników, bo odnoszą się do pojęć raczej uniwersalnych, dla których słowa już istnieją w języku docelowym. Nie oznacza to jednak, że mogą to być obojętnie jakie terminy zastępcze.

Weźmy najpierw dwa typy pojęć z polskiego języka biblijnego powiązanych ze sobą semantycznie i teologicznie: „zbawienie” i „odkupienie”, które w pewnych kontekstach mogą być nawet używane synonimicznie. Jeśli chodzi o ich formę, przyjęły się właśnie te dwa terminy i nie można ich zastąpić bliskoznacznymi: „ratunek”, „(u)ratowanie”, „ocalenie”, „uwolnienie”, „wyswobodzenie”, „wyzwolenie” oraz „wykup”, „odzyskanie” itp., bo wówczas utracilibyśmy skojarzenia biblijne.

Zobaczmy teraz, jak się te dwa typy pojęć doktrynalnych przedstawiają w analizowanych przez nas tekstach:

TextRec	σωτηρ	σωτηρια	σωθηναι	σωζω
Wulgata	Salvator	salus	salvus fieri	salvum facere
BLutra	Heiland	Heil(and)	selig werden	selig zu machen
BGW	Frelsaren	salighe(e)t	warda saligh / bliffua frelste	frelsa
1548	Wapac-taija	Terweys	wapaxi tulla	wapata
1642	Wapahtaja	autuus	autuaxi/wapaxi tulla	wapahta
1776	Vapahtaja	autuus	autuaaksi/vapaaksi tulla	vapahtaa
1938	Vapahtaja	pelastus/ autuus	pelastua	pelastaa
1992	Vapahtaja	pelastus/ pelastustyö	pelastua	pelastaa

2001UT	Vapahtaja	pelastumi-nen/autuus	pelastuu	pelastaa
2001LE	Vapahtaja	pelastus	pystyy pelastuun	pelastaa
BTysiäc	Zbawiciel	zbawienie	być zbawionym	zbawić/wybawić

Cała ta grecka grupa terminów odnosząca się do zbawienia wywodzi się od przymiotnika σως ‘cały i zdrowy, mocny, solidny’ (Chantraine 1968: 1084–1085). W łacinie także jest podobieństwo między wszystkimi czterema terminami, na bazie *salūs* ‘bezpieczeństwo; ocalenie; pomyślność’. Jednak począwszy od Lutra w przekładach pojawiają się terminy o różnym pochodzeniu, a najlepiej widać to w wersjach fińskich – *Vapahtaja* i *vapahtaa* pochodzą od przymiotnika *vapaa* ‘wolny’ (ze st.rus. *svobod*’, zob. SSA III: 408). Natomiast u Agricoli „zbawienie” to *terveys* ‘zdrowie’; u kolejnych tłumaczy (1642 i 1776): *autuus* ‘szczęście, błogostan’, a od 1938 roku: *pelastus* ‘ratunek’ i związane z nim czasowniki *pelastua* i *pelastaa*. Widzimy więc drobną zmianę interpretacji: od „uwalniania” do „ratunku” – są to terminy semantycznie podobne, ale różnica istnieje. Przez te wieki nie zmienił się tylko „Zbawiciel”: *Vapahtaja*, choć niekiedy poza Biblią używa się określenia *Pelastaja*, czyli po prostu... ratownik.

Jednak w Łk 23:35.37.39 wyżej wspomniany grecki czasownik σώζω można też zinterpretować tak, jak zrobił to Luter, a za nim szwedzki komitet redakcyjny Biblii Gustawa Wazy, po czym fińskie przekłady z 1938 i 1992 roku oraz wzorujące się na nich wersje slangowe UT i LE. Chodzi o użycia, w których trzy razy zostaje wyrażone szyderstwo członków Sanhedrynu, rzymskich żołnierzy i jednego ze złoczyńców, którego powieszono na krzyżu obok Jezusa. Formy czasownikowe powtarzają się, choć są między nimi drobne różnice:

TextRec	αλλους εσωσεν σωσαιω εαυτον (Łk 23:35)	σωσον σεαυτον (Łk 23:37)	σωσον σεαυτον και ημας (Łk 23:39)
Wulgata	alios salvos fecit se salvum faciat	salvum te fac	salvum fac temet ipsum et nos
BLutra	Er hat andern geholfen , er helfe sich selber	so helf dir selber	so helf dir selbst und uns
BGW	Androm haffuer han holpet , hielpe sigh nu siellfuom	så hielp tigh sielff	så hielp tigh sielff och oss
1548	Mwdh hen wapacti nyt wapacta- can itzens (Muut hän wapahti nyt wapahtakaan itsensä)	nin wapadha itze sinus (niin wa- pahda itse sinus)	nin wapadha itze sinus ia meite (niin wapahda itse sinus ja meitä)
1642	muita hän wapahti mutta wapahta- can nyt idzens	nijn wapahda idze sinus	nijn wapahda sinus ja meitä

1776	muita hän vapahti, vapahtakaan itsensä	niin vapahda itse sinus	niin vapahda sinus ja meitä
1938	Muita hän on auttanut ; auttakoon itseänsä	niin auta itseäsi	Auta itseäsi ja meitä
1992	Muita hän kyllä on auttanut -- auttakoon nyt itseään	niin pelasta itsesi	Pelasta nyt itsesi ja meidät
2001UT	Muita se on jeesannu , jeesatkoon nyt itseensä	ni jelppaa ittees	Jelppaa ittees ja meitä
2001LE	Muita se kyl on jeesannu , nythä se voi jeesaa itteensä	nii pelasta ittes	Pelasta ny ittes ja meijät
BTysiąg	Innych wybawiał, niechże teraz siebie wybawi	wybaw sam siebie	Wybaw więc siebie i nas

A więc tutaj znaczenie użyte przez Lutra i jego naśladowców nie jest teologiczne, lecz praktyczne, wyrażone za pomocą czasownika „pomagać (sobie)”⁴⁹ w sensie: „skoro innym pomagał, to niech sobie teraz sam pomoże”. Jednak w wersji z 1992 roku i analogicznej do niej slangowej LE w wersach Łk 23:37.39 pojawia się czasownik *pelastaa* ‘ratować; wybawić’, który obecnie jest najczęściej używany w kontekście religijnym do wyrażenia „zbawienia”.

Drugie pojęcie powiązane ze „zbawieniem” to „odkupienie” i tę łączność widać w użyciu synonimicznych określeń w analizowanych tekstach:

TextRec	απολυτρωσις υμων (Łk 21:28)	λυτρωσις εν ιερουσαλημ (Łk 2:38)	εστιν ο μελλων λυτρουσθαι τον ισραηλ ⁴⁸ (Łk 24:21)
Wulgata	redemptio vestra	redemptio Hierusalem	esset redempturus Israhel
BLutra	eure Erlösung	Erlösung zu Jerusalem	Israel erlösen
BGW	idhor förlosning	förlosning j Jerusalem	förlossa Jsrael
1548	teiden Lunastuxen	Wapadhus Jerusalemis (wapaus Jerusalemista)	lunastaa Israelin
1642	teidän lunastuxenne	wapaus Jerusalemis	lunastaa Israelin
1776	teidän lunastuksenne	lunastus Jerusalemissa	lunastaa Israelin
1938	teidän vapautuksenne	Jerusalemiin lunastus	lunastaa Israelin
1992	teidän vapautuksenne	Jerusalemiin lunastus	lunastaa Israelin
2001UT	teidän vapautuksenne	Jerusalemiin lunastus	lunastaa Israelin
2001LE	te pääsette ihan kohta vapaaks	Jeresalemis lunastus	lunastaa Israelin
BTysiąg	wasze odkupienie	wyzwolenie Jeruzalem	wyzwolić Izrael

⁴⁹ Niem. *helfen*, w BGW: *hielpa* (dzis. *hjälpä*), fiń. *auttaa*, w fińskich slangach: *jeesata* (< fiń. *Jeesus* ‘Jezus’?) i *jelpata* (< szw. *hjälpa*).

⁵⁰ W greckiej i łacińskiej formie czasownikowej zostawiamy tu formę, jaka jest w tekście, czyli w 3. os., z racji niuansów znaczenia trybu i strony.

Greckie ἀπολύτρωσις pochodzi od czasownika ἀπολύω ‘uwalniam, puszczam’ (ἀπο- ‘od-/wy-’ + λύω ‘puszczam’), a termin w środkowej rubryce jest tym samym, lecz bez przedrostka ἀπο-: λύτρωσις. Łacińskie *redemptio* (< *redimere* ‘wykupić’ < *re-* ‘znów’ + *emere* ‘kupić’) stosuje się do obu znaczeń, a więc jest to ogólnie ‘wykup; kupno, zakup’, zarówno w sensie duchowym, jak i praktycznym, ale to „handlowe” znaczenie jest pierwotne. Takie same terminy dla obu znaczeń stosuje też Luter i BGW⁵¹, ale Agricola próbował je rozróżnić: *lunastus* ‘odkupienie’ (< *lunastaa* ‘odzyskać, ocalić’) i *vapaus* ‘wolność’. Takie samo rozwiązanie przyjęła wersja z 1642 roku. Jednak późniejsze wersje już inaczej rozkładają dobór terminów, stosując *vapautus* dla „odkupienia” (< *vapauttaa* ‘oswobodzić’). W LE zamiast rzeczownika znajduje się opisowe omówienie: „wkrótce będziecie uwolnieni” (*te pääsette ihan kohta vapaaks*).

Kolejnym ważnym pojęciem jest „zmartwychwstanie”:

TextRec	ανιστημι (εκ νεκρων) / εγειρω (εκ νεκρων)	αναστασις (εκ νεκρων)
Wulgata	resurgere (mortui / a mortuis) / surgere (a mortuis)	resurrectio (ex mortuis)
BLutra	auferstehen (von den Toten) / aufstehen	Auferstehung (von den Toten) / Auferstehen
BGW	vpstå (jfrå the dödha / aff dödha / igen)	vpståndelse (jfrå the dödha)
1548	ylesno(u)sta (colehista)	ylesnouseminen / ylesnousema (Co(ol)luista)
1642	ylösno(u)sta (cuolleista/cuolluista)	ylösnouseminen / ylösnousema cuolluista
1776	nousta kuolleista / ylösnousta	ylösnouseminen kuolleista
1938	nousta kuolleista/ylös	ylösnousemus (kuolleista)
1992	nousta kuolleista/ylös	ylösnousemus (kuolleista)
2001UT	nousta kuolleista/ylös / harpata taivaa-seen / herätä henkiin	ylösnousemus
2001LE	nousta kuolleista/ylös / ei olla enää delannu / tehdä come backin / alkaa elään	ylösnousemus
BTysiąc	zmartwychwstać / powstać z martwych	zmartwychwstanie / powstanie z martwych

W greckim oryginale widzimy dwa czasowniki: pierwszy to ἀνίστημι ‘podnoszę; wstaję’ (εκ νεκρων ‘z martwych’), składa się z przedrostka ἀνά- ‘na’ + ἵστημι ‘staję’, a drugi to ἐγείρω ‘budzę (się); unoszę (się)’. W przekładach wyrażone jest znaczenie tylko pierwszego. Łaciński czasownik *resurgere*

⁵¹ W dzis. szw. raczej dla tego znaczenia stosuje się *frälsning* (< *frälsa* ‘uwalniać’), bo *förlossning* ‘poród, rozwiązanie’.

(*a/ex mortuis*) i pochodzący od niego rzeczownik *resurrectio* wywodzą się z połączenia przedrostka *re-* ‘ponownie’ + *surgere* ‘podnosić się, wstawać’. Niemiecki czasownik *auferstehen* (*von den Toten*) ma dwa przedrostki *auf-* ‘na’ + *er-* ‘wy-’ (przedrostek dokonania czynności) + *stehen* ‘stać’, ale występuje też z jednym przedrostkiem: *aufstehen*. W BGW widzimy czasownik *vpstā* (*ʃfrā the dōdha*), który dziś ma formę *uppstā*, składa się z przedrostka *vp-/upp-* ‘w górę’ + czasownika *stā* ‘stać’. Zapewne właśnie wzorując się na germańskich przedrostkowych słowach, Agricola (lub jego poprzednicy kaznodzieje) ukuł złożony czasownik *ylōsnousta* (*kuolleista*) ‘powstać (z martwych) = zmartwychwstać’, który funkcjonował jeszcze w wersji z 1776 roku. Jednak w XX wieku, zarówno w 1938, jak i 1992 roku, mamy już czasownik bez przedrostka w dwóch wersjach: *nousta kuolleista* ‘wstać z martwych’ lub *nousta ylōs* ‘(po)wstać [do góry]’. Jedyne, co zachowało się z przedrostkowego pierwotnego terminu Agricoli, to rzeczownik odczasownikowy: *ylōsnousemus* (*kuolleista*) ‘powstanie (z martwych) = zmartwychwstanie’, przy czym od wersji Agricoli do roku 1776 miał on formę *ylōsnouseminen*. Zwróćmy także uwagę na to, że rzeczownik „zmartwychwstanie” we wszystkich językach (również w polskim) kontynuuje czasownik „wstać” i że nie powstał termin „obudzenie się (z martwych)” od drugiego greckiego czasownika, czyli „budzić (się)”. Zresztą w przekładach ten drugi czasownik nie był kontynuowany, a jedynym miejscem, gdzie możemy go u niektórych dostrzec, jest wers Łk 7:22: νεκροὶ ἐγείρονται⁵² (TextRec), *mortui resurgunt* (Wulgata), *die Toten stehen auf* (BLutra), *the dōdhe stā vp igen* (BGW), *Coolluet ylesnouseuat* (1548), *cuollet ylōsnousewat* (1642), *kuolleet herätetään* (1776), *kuolleet herätetään* (1938), *kuolleet herätetään henkiin* (1992), *delanneet herää henkiin* (UT), *delanneet alkaa elään* (LE), *umarli zmartwychwstają* (BTysiąc). Widzimy, że sens tego greckiego czasownika występuje tylko w fińskich wersjach od 1776 roku, przy czym jest oddawany głównie przez *herättää* ‘budzić’ w stronie biernej i tylko w slangowej UT pojawia się *herätä* ‘budzić się’ w znanym wyrażeniu *herätä henkiin* ‘wracać do życia, odżywać, odradzać się’.

W LE (gdzie w ogóle występuje więcej odchyień od tekstu fińskiego i więcej anglicyzmów) częściej pojawiają się opisowe warianty: *ei olla enää delannu* ‘nie być już skasowanym’⁵³ (Łk 9:7), *tehdä come backin* ‘zrobić come back’ (Łk 9:8).

Inny ważny termin stanowi „nawrócenie”, którego oddanie jest dość złożone, bo zarówno w grece, jak i w łacinie obejmuje dwie grupy leksykalne, a w innych językach jest wyrażane różnie:

⁵² Jest w formie zwrotno-biernej: ἐγείρονται, co wprowadza dwuznaczność.

⁵³ Imiesłów *delannu(t)* pochodzi od slangowego fiń. czasownika *delata* < ang. *to die* ‘umierać’. Nie można tu także wykluczyć wpływu ang. czasownika *to delete* ‘niszczyć, kasować’.

TextRec	μετανοεω	μετανοια	επιστρεψω
Wulgata	paenitentiam egerere/habere/agere	paenitentia	convertere
BLutra	sich bessern / Buße tun	Buße	bekehren
BGW	sigh bättrar	bättring	vmwenda
1548	itzens paranda / parannoxen tehdä	Paranos / parannos / Paranus	kiende
1642	idzens paranda / parannuxen tehdä	parannus	käändä
1776	itsensä parantaa	parannus	kääntää
1938	tehdä parannuksen/parannusta / katua	parannus	kääntää
1992	tehdä parannuksen / kääntyä / katua	kääntymys / parannus	kääntää
2001UT	tehdä parannuksen / katua	parannus	vendaa
2001LE	tehdä parannuksen / kääntyä / tajuta fibansa	-	vendaa takas
BTysiąg	nawracać się	nawrócenie	nawracać

Grecki czasownik μετανοεω ‘nawracam się’ pochodzi od połączenia μετα- ‘po(za)-’ + νοεω ‘pojmuję’ (< νόος ‘umysł; myśl(enie)’), a więc ma wymiar czysto duchowy. Widzimy natomiast, że w Wulgacie są trzy opisowe wyrażenia: żal/skruchę (*paenitentia* < *paeniteō* ‘żałować’) można wyrażać/okazywać (*ēgerere*), mieć (*habēre*) lub odprawiać (*agere*). U Lutra i w BGW można ‘się poprawiać’: niem. *sich bessern* i szw. *sigh bättrar* (dzis. szw. *bättra sig*). U Lutra można jeszcze ‘robić pokutę/karę’: *Buße tun*. Bardzo ciekawe jest zaś to, że we wszystkich wersjach fińskich występuje albo ‘poprawiać siebie’ (*itsensä parantaa*), albo ‘robić poprawę’ (*tehdä parannuksen*). W 1938, 1992 i UT jest też ‘żałować’: *katua*, a w 1992 i LE: *kääntyä* ‘obrócić się’, które znaczy także duchowo ‘nawrócić się’. Najbardziej bogata jest wersja slangowa LE, w której pojawia się jeszcze: *tajuta fibansa* ‘zrozumieć swój błąd’. Termin „nawrócenie” oddaje omówiony czasownik, jednak w LE nie istnieje osobny termin dla tego pojęcia i wszędzie jest ono wyrażone omówieniem, np.: *Duunatkaa jotain, mist vois päätellä, et te ees yritätte!* (Łk 3:8) ‘Zróbcie coś, z czego można wywnioskować, że w ogóle próbujecie!’⁵⁴ lub *ja saarnas ja käski ihmisii tuleen uskoon ja dykkaan kasteelle, et ne sais synnit anteeks* (Łk 3:3) ‘i głosił [kazanie] i kazał ludziom wrócić do wiary i skoczyć na chrzest, żeby dostali odpuszczenie grzechów’⁵⁵.

Z kolei gr. επιστρέφω ‘zawracam’ ma najpierw znaczenie fizyczne⁵⁶, a dopiero później duchowe; może też być używane w stronie zwrotno-biernej

⁵⁴ W BTysiąg: *Wydajcie więc godne owoce nawrócenia*.

⁵⁵ W BTysiąg: *i głosił chrzest nawrócenia dla odpuszczenia grzechów*.

⁵⁶ Widać to nawet w tekście w wersji Łk 17:31 και ο εν τω αγρω ομοιως μη επιστρεψατω εις τα οπισω = *a kto na polu, niech również nie wraca do siebie* (BTysiąg).

jako '(na)wracać się'. Wywodzi się od połączenia ἐπί- 'na(d)-/przy-' + στρέφω 'obracam'. Dość podobnie jest z łac. *convertere*: *con-/cum* 'z-/współ-' + *vertere* 'obracać'; może być przechodnie lub nieprzechodnie oraz używane w formie zwrotnej. Niemieckie *bekehren* także składa się z przedrostka *be-* 'ob-/za-' i czasownika *kehren* 'obracać' (zob. DWDS); można go również używać w formie zwrotnej *sich bekehren*. W BGW czasownik *vmwenda* ma formę w dzis. szw. *omvända* i też jest wiernym odbiciem greckiego oryginału (*om-* 'na' + *vända* 'obracać; zawracać'). W tekstach fińskich występuje *kääntää* 'obracać' i abstrakcyjnie 'przemieniać; przekładać', slangowe *venda* pochodzi zaś od szw. *vända* 'obracać; zawracać'.

O wiele prostszą, ale ciekawą historię ma terminologia chrzcielna, której filarem jest czasownik grecki βαπτίζω 'chrzczę' (< βάπτω 'zanurzam'), stąd zapożyczenie do łaciny: *baptizo*. U Lutra i w BGW mamy dokładne tłumaczenie terminu greckiego: *ich taufe* (< *taufen* 'zanurzać') i *jagh döper* (< *döpa* 'zanurzać'). Podobnie Agricola wziął fiński czasownik *kastaa* 'zmoczyć; zanurzyć', stąd u niego i w 1642 roku jest *castan* 'chrzczę', a od 1776 roku do slangu: *kastan*. Prawie tak samo przedstawia się termin βαπτιστής 'Chrzciel': od niego zapożyczone łac. i szw. *Baptista*, ale gdzie indziej widzimy tłumaczenie dosłowne: niem. *Täufer*, u Agricoli: *Castaia*, w 1642: *Castaja*, a od 1776 do slangu: *Kastaja*. Równie jednolicie przedstawia się „chrzest”: gr. βάπτισμα 'zanurzenie' > 'chrzest', stąd zapożyczone do łac. *baptisma/baptismum*. Ale począwszy od Lutra mamy dosłowne tłumaczenie terminu greckiego: niem. *Taufe* 'chrzest' < 'zanurzenie', szw. *döpelse* (dziś już prawie nieużywane na rzecz *dop*). Natomiast w przekładach fińskich mamy wszędzie słowo, które oprócz „zmoczenia”, czyli chrztu, znaczy też 'rosa', a mianowicie u Agricoli: *Caste*, w 1642: *caste*, a od 1776 do wersji slangowych: *kaste*.

Wreszcie powiedzmy o „przypowieści”, bo to słowo pojawia się bardzo często, zwłaszcza że u św. Łukasza przypowieści jest najwięcej z wszystkich ewangelistów: gr. παραβολή 'zestawienie, porównanie, parabola' (< παρᾱβάλλω 'zestawiam, porównuję' < παρᾱ- 'obok, przy' + βάλλω 'rzuć') > łac. *parabola*, ale wymiennie w Wulgacie występuje również termin *similitūdō* 'podobieństwo; porównanie'⁵⁷. Jednak w żadnej z analizowanych przez nas wersji nie zapożyczono któregoś z tych terminów, lecz przełożono je na swoje języki: niem. *Gleichnis* (< *gleich* 'taki sam' i *gleichen* 'być podobnym'), szw. *lijknelse* (dzis. szw. *liknelse* < *likna* 'być podobnym') oraz w fińskich: *Wertaus/wertaus* u Agricoli, *wertaus* w 1642, a od 1776 do wersji slangowych: *vertaus* od *verrata* 'porównywać'⁵⁸. A więc wszystkie mają termin jednolity semantycznie. Tylko w jednym miejscu (Łk 4:23) większość użyła innego terminu – „przysłowie”, idąc chyba za wzorem Lutra: ερετε

⁵⁷ W hebrajskim też istniał termin מָשָׁל (maszal) 'przypowieść, alegoria; przykład'.

⁵⁸ A ten od *verta* < germ. **werba-*, kontynuowany np. w szw. przymiotniku *vård* 'wart' i niem. rzeczowniku *Wert* 'wartość' (zob. SSA III: 428).

μοι την παραβολήν ταύτην (TextRec), *utique dicetis mihi hanc similitudinem* (Wulgata), *Ihr werdet freilich zu mir sagen dies **Spruchwort*** (BLutra), *Wisseligha må j säya til migh thenna lijknelser* (BGW), *Caiketin sanocat minulle teme wertaus* (1548), *sanocat caiketi minulle tämä **sananolasku*** (1642), *sano-kaat kaiketi minulle tämä **sananolasku*** (1776), *Kaiketi aiotte sanoa minulle tämän sananolaskun* (1938), *Kohta te kaiketi tarjoatte minulle **sananolaskua*** (1992), *Te varmaan meinaatte sanoo mulle **sananolaskun** mukaan* (UT), *Just joo, ja kohta te tarjootte vanhaa **sananolaskuu*** (LE), *Z pewnością powiecie mi to **przysłowie*** (BTysiäc). Rzeczywiście w tym miejscu nie chodziło o przypowieść, lecz o powiedzenie lub przysłowie *ιατρε θεραπευσον σεαυτον*, czyli „Lekarzu, ulecz samego siebie” (BTysiäc).

Opisowe określenia niektórych postaci z Nowego Testamentu

Chodzi o określenia postaci istotnych w przekazie biblijnym. Zauważmy duże litery przy niektórych terminach w wersji szwedzkiej oraz w starszych fińskich. Natomiast od 1938 roku wszystkie są zapisywane małą literą.

TextRec	μαθητης	γραμματεας	νομικος	υποκριτης
Wulgata	discipulus	scriba	legis peritus	hypocrita
BLutra	Jünger	Schriftgelehrter	Schriftgelehrter	Heuchler
BGW	Läriunge	Scrifftlärd	Lagklo(o)k	skrymtare
1548	Opetuslapsi	Kirianoppenut	Lainoppenut	vlcokullattu
1642	Opetuslapsi	Kirjanoppenut	Lainoppenut	ulcocullattu
1776	opetuslapsi	kirjanoppinut	lainoppinut	ulkokullattu
1938	opetuslapsi	kirjanoppinut	lainoppinut	ulkokullattu
1992	opetuslapsi	lainopettaja	lainopettaja	tekopyhä
2001UT	opetuskersa, opetuskidi, oppilas	leesannu(t)	dumari	ulospäin/ulkoo- päin sliipattu
2001LE	opetuskidi, opetuslapsi	pykälämaikka	pykälämaikka	tekopyhä
BTysiäc	uczeń	uczony w Piśmie	uczony w Prawie	obłudnik

- gr. μαθητής ‘uczeń’ < μανθάνω ‘uczę się’. Łacińskie *discipulus* to uczeń w ogólnym sensie, także jako wychowanek i naśladowca. Niemieckie *Jünger* (< *jung* ‘młody’ i *Junge* ‘chłopiec’). Z kolei wersja szwedzka *Läriunge* (dzis. szw. *lärlunge*) jest kalką niemieckiego dawnego *Lehrjunge* i składa się z czasownika *lära* (*sig*) ‘uczyć (się)’ + *ung* ‘młody’ (zob. SAOB). We wszystkich wersjach fińskich występuje termin ukuty przez Agricolę,

- czyli *opetuslapsi* (< *opetus* ‘nauczanie’ + *lapsi* ‘dziecko’), który przyjął się w fińskim języku religijnym. Wersje slangowe tylko go przerabiają: *opetuskersa* (*opetus* + *kersa* ‘dziecko, dzieciak’) w UT i *opetusskidi* (*opetus* + *skidi* ‘małe dziecko, malec’) w LE; możemy też w nich zaobserwować użycie słowa *oppilas* ‘uczeń (szkolny)’ oraz wersji standardowej *opetuslapsi*.
- gr. γραμματέας ‘skryba, sekretarz’ < γραμματεὺς < γράμμα ‘pismo’. Łacińskie *scriba* ‘pisarz, sekretarz’ < *scribo* ‘piszę’. Niemiecki termin jest typowym dla języków germańskich słowem złożonym i dokładnie odpowiada polskiemu „uczony w Piśmie”: *Schriftgelehrter* < *Schrift* ‘pismo; dzieło pisane; Pismo Święte’ + *Gelehrter* ‘uczony, erudyta’ < *gelehrt* ‘uczony, czytany’ < *lehren* ‘uczyć’. Podobną konstrukcję ma termin szwedzki: *Scrifftlärd* < *scrifft* (dzis. szw. *skrift*) ‘pismo’ + *lärd* ‘uczony’ < *lära* ‘nauka; uczyć’. Fiński termin ukuty przez Agricolę jest kalką z niemieckiego i/lub szwedzkiego: *kirjanoppinut* < *kirja* ‘księga, książka’⁵⁹ + *oppinut* ‘uczony’ < *oppia* ‘uczyć’. Jedynie wersja z 1992 roku wyłamuje się z tradycji użycia tego terminu i podaje *lainopettaja* ‘nauczyciel prawa’. W slangowym UT pojawia się *leesannu(t)* (w mianowniku l.mn. *leesanneet*) ‘oczytany’ < slang. *leesaa* ‘czytać’ < szw. *läsa* ‘czytać; uczyć się’. Natomiast w slangowym LE jest *pykälämaikka* ‘nauczyciel paragrafów’ (*pykälä* ‘paragraf’ + *maikka* < *maisteri* < łac. *magister*).
 - gr. νομικός ‘prawnik, związany z prawem’ < νόμος ‘prawo’. W Wulgacie mamy złożone określenie: *legis peritus* ‘biegły w prawie, znający się na prawie’⁶⁰. Ciekawe jest to, że w wersji Lutra wszędzie występuje termin *Schriftgelehrter*, czyli ‘uczony w piśmie’, i jest on zastosowany zarówno do pojęcia „uczony w Piśmie”, jak i „uczony w Prawie”. Z kolei w wersji Gustawa Wazy pojawia się *Lagklo(o)k* < *lag* ‘prawo’ + *klok* ‘mądry’, a więc to mędrzec znający się na prawie. W wersjach fińskich od Agricoli po rok 1938 jest *lainoppinut*, czyli właśnie ‘uczony w prawie’ (*laki* ‘prawo’ < szw. *lag* ‘prawo’ + *oppinut* ‘uczony’ < *oppia* ‘uczyć’). Jednak wersja z 1992 roku używa nieco innej formy: *lainopettaja* ‘nauczyciel prawa’ i stosuje ją do obu typów uczonych, analogicznie do tego, jak zrobił Luter. Z kolei w slangowym UT jest *dumari* ‘sędzia’ (< szw. *domare* ‘sędzia’, od którego też fiń. *tuomari*), prócz jednego miejsca (Łk 11:52), gdzie można znaleźć *lakia leesanneet* ‘oczytani w prawie’. Natomiast w slangowym LE mamy *pykälämaikka* ‘nauczyciel paragrafów’, czyli takie samo określenie jak przy uczonym w Piśmie, i ta symetria jest identyczna jak w wersji z 1992 roku. Trzeba także wspomnieć, że w oryginale występuje w jednym miej-

⁵⁹ Istotne znaczenie ma także to, że wszystkie fińskie słowa związane z pismem (*kirjoitus*), pisaniem (*kirjoittaa*) i książką pochodzą z tego samego źródła (zob. SSA I: 369–370), a samo Pismo Święte bywa nazywane *Pyhä kirja* ‘święta księga’.

⁶⁰ Było dość często używane razem z synonimicznym *iuris/iure peritus*, a w łacinie poklasycznej można znaleźć zapisywane łącznie: *legisperitus*.

scu (Łk 5:17) jeszcze inne określenie: νομοδιδάσκαλοι ‘nauczyciele prawa’, co zostało oddane wiernie po łac. *legis doctores*, a w pozostałych językach zostały użyte terminy już wyżej wymienione: po niem. *Schriftgelehrten*, po szw. *Scrifftlärde*, a we wszystkich wersjach fińskich jako *lainopettajat*, prócz slangowych form w partitiwie: *leesanneita* (UT) i *pykälämaikkoi* (LE)⁶¹.

- gr. ὑποκριτής ‘hipokryta, obłudnik’ (< ὑποκρίνομαι ‘gram rolę’ < ὑπό- ‘pod’ + κρίνω ‘rozstrzygam, sądzę’) > łac. *hypocrita*. Jednak wszystkie pozostałe przekłady oddały to słowo rodzimymi odpowiednikami: niem. *Heuchler* < *heucheln* ‘udawać’, a szw. *skrymtare* < *skrymta* ‘udawać’. Najbardziej obrazowe są wersje fińskie utworzone przez kompozycję: *ulkokullattu* ‘ozłocony na zewnątrz’ i *tekopyhä* ‘sztucznie święty’⁶². Oba terminy są nadal używane, przy czym ten pierwszy raczej już w formie *ulkokultainen*.

Na koniec rozważań nad terminami biblijnymi i ich kontynuacją bądź zmianą w kolejnych przekładach wspomnijmy jeszcze o pewnym ciekawym fragmencie, który w swej dosłowności jest niezrozumiały, bo odnosi się do dawnej tradycji, a w nowszych przekładach widać chęć zastępowania niektórych terminów słowami bardziej pozwalającymi na zrozumienie sensu:

TextRec	καὶ ἤγειρεν κερας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ (Łk 1:69)
Wulgata	et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui
BLutra	und hat uns aufgerichtet ein Horn des Heils in dem Hause seines Dieners David
BGW	Och haffuer vprettat oss salighetennes Horn , vthi sins tienares Daudiz hws
1548	Ja ombi meille Ylesnostanut Terueyde’ Sarue ’ Daudin henen Paluelians Honesa (Ja ompi meille ylönstanut terweyden sarwen Dawidin hänen palwelijansa huoneessa)

⁶¹ Jako ciekawostkę można zauważyć przypuszczalny błąd przekładu w Wulgacie w Łk 11:53, który został powielony przez niektóre z analizowanych przez nas wersji. W oryginale: οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι (TextRec), czyli **uczni w Piśmie** i faryzeusze (B’Tysiąc). W Wulgacie zamiast „uczonych w Piśmie” są tu „uczni w Prawie”: *Pharisaei et legis periti*. W wersji Lutra nie widać różnicy: *die Schriftgelehrten und Phariseer*, ale w Biblii Gustawa Wazy jest kontynuacja łacińskiej wersji: *the Lagloke och Pharisee*, tak samo w trzech przekładach fińskich: *Lainoppenet ia Phariseuset* (1548), *Lainoppenet ja Phariseuxet* (1642) i *lainoppineet ja Pharisealaiset* (1776). Może to potwierdzać, że ich punktem odniesienia przy tłumaczeniu była w dużej mierze Wulgata. Dopiero w wersji z 1938 roku podano takie znaczenie jak w oryginale: *kirjanoppineet ja fariseukset* (‘uczni w Piśmie i faryzeusze’). Jednak wersja z 1992 roku znów zrównuje oba terminy: *lainopettajat ja fariseukset*, czyli ‘nauczyciele prawa i faryzeusze’. Natomiast wersja slangowa UT, podążając za przekładem z 1938 roku, podaje: *kaikki leesanneet ja fariseukset* (UT), a wersja LE, idąc za przykładem wersji z 1992 roku, zrównuje oba terminy: *pykälämaikkoi ja fariseukset* (LE).

⁶² *Teko-* występuje w wielu popularnych złożeniach: *teko’hymy* ‘sztuczny uśmiech’, *tekonahka* ‘sztuczna skóra’, *tekoäly* ‘sztuczna inteligencja’ itd.

1642	Ja on meille corgottanut autuuden sarwen Dawidin hänen palwelians huonesa
1776	Ja on meille korottanut autuuden sarven , Davidin palveliansa huoneessa
1938	ja kohottanut meille pelastuksen sarven palvelijansa Daavidin huoneesta
1992	Väkevän pelastajan hän on nostanut meille palvelijansa Daavidin suvusta
2001UT	Se on nostannu meille pelastuksen sarven duunarinsa Daavidin huushollista
2001LE	Se valkkas stydin Pelastajan sen tsupparin, Daavidin jengistä
B'Tysiąc	i moc zbawczą nam wzbudził w domu sługi swego, Dawida

W greckim oryginale jest dosłownie „Podniósł róg zbawienia w domu swego sługi, Dawida”; jak wyjaśnia Danuta Piekarz (2000: 244), starożytnemu czytelnikowi słowo „róg” i imię „Dawid” zestawione razem zapewne od razu kojarzyły się ze starotestamentową sceną królewskiego namaszczenia, w której Samuel wylał na głowę Dawida oliwę z rogu. Obecnie stanowi to przykład już niezrozumiałych dla nas semityzmów sytuacyjnych, z których większość jest zamieniana w najnowszych przekładach na określenia jaśniejsze. Odchodzi się tym samym od wielowiekowej tradycji przekładu filologicznego. Jak widać, zarówno w Wulgacie, u Lutra, w Biblii Gustawa Wazy, jak i w większości przekładów fińskich (w tym w wersji slangowej UT, wzorującej się na wersji z 1938 roku) to zdanie zostało przełożone dosłownie. Jedynie wersja z 1992 roku i analogiczna do niej slangowa LE oddały sens innymi słowami, rezygnując z „rogu” i wysuwając na pierwszy plan potężnego Zbawcę w domu Dawida, Jego sługi.

Podsumowanie

Celem niniejszego artykułu było pokazanie źródeł fińskich terminów biblijnych, ich kontynuacji w tradycji chrześcijańskiego języka religijnego i/lub odrzucenia w toku ewolucji językowej: od narodzin fińskiego języka literackiego nazywanego czasem wprost *pipliasuomi* aż po popularny dziś slang Helsinek.

Podkreśliwszy tu doniosłą rolę fińskiego przekładu Biblii Agricoli w rozwoju fińskiego języka literackiego, mogliśmy spojrzeć na biblizmy występujące w siedmiu różnych fińskich wersjach w przedziale czasowym od połowy XVI do początku XXI wieku.

Mogliśmy nie tylko stwierdzić ich częstą zgodność z innojęzycznymi tekstami będącymi punktami odniesienia (grecki oryginał, łacińska Wulgata, niemiecka Biblia Lutra i szwedzka Biblia Gustawa Wazy), ale także to, na ile owe biblizmy zakorzeniły się w języku fińskim. Inaczej mówiąc, te biblizmy, które pozostają niezmiennie we wszystkich wersjach fińskich, są do-

wodem na trwałość tradycji. A właśnie kluczowe terminy biblijne pozostają nietknięte nawet w dwóch wersjach slangowych (np. „anioł”, „apostoł” itd.).

Mogliśmy również zobaczyć, że przy oddawaniu pojęć opisowych języki starsze używają jednego terminu zarówno do pojęć fizycznych, jak i abstrakcyjnych, czyli teologicznych, bo te ostatnie wywodzą się z tych pierwszych. Natomiast na przykładzie wersji fińskich mogliśmy zaobserwować ewolucję słownictwa, a więc to, że nowsze wersje często wypracowały sobie osobne terminy dla pojęć teologicznych.

Widzieliśmy również, że pewne terminy ukute przez Agricolę przyjęły się w języku i są kontynuowane, np. *opetuslapsi* ‘uczeń’ czy *Pääsiäinen* ‘Pascha; Wielkanoc’.

Odnosnie do biblii slangowych, to oczywiście są one luźnym „przekładem” parafrazującym, którego czytelnik nie odbiera już jako tekstu natchnionego, mającego pewną godność wyrażającą się w słownictwie, frazeologii i stylistyce, lecz jako swobodną, wręcz „fajną” wersję znanej historii. Zresztą taki tekst nie byłby zrozumiały dla czytelników bez znajomości wersji standardowej. Jednak warto podkreślić, że nie są to teksty prześmiewcze i np. zarówno termin Chrystus (*Kristus*), jak i Mesjasz (*Messias*) zostały w obu wersjach w większości przypadków potraktowane z należytą powagą i oddane w formie niezmienionej w stosunku do wersji standardowego języka fińskiego.

Bibliografia

- 1548 = Agricola M., *Se Wsi Testamenti*, <http://raamattu.uskonkirjat.net/> (dostęp: 1.06.2017).
- 1642 = *Biblia: Se on: Coco Pyhä Ramattu Suomexi*, <http://raamattu.uskonkirjat.net/> (dostęp: 1.06.2017).
- 1776 = *Biblia*, <http://raamattu.uskonkirjat.net/> (dostęp: 1.06.2017).
- 1938 = *Pyhä Raamattu* (1933/1938), <http://raamattu.uskonkirjat.net/> (dostęp: 1.06.2017).
- 1992 = *Raamattu*, <http://raamattu.uskonkirjat.net/> (dostęp: 1.06.2017).
- BGW = *Gustav Vasas Bibel, Lukasevangelium* (1541), <http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/Nysvenska/C.R05-GVB.html> (dostęp: 1.06.2017).
- BLutra = *Biblia: Das ist Die gantze Heilige Schrifft Deudsch* (1545), <http://raamattu.uskonkirjat.net/> (dostęp: 1.06.2017).
- BTysięc = *Pismo Święte Nowego Testamentu w przekładzie z języka greckiego (Biblia Ty-sięclecia)* (2014), Poznań: Pallottinum.
- Chantraine P. (1968), *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, tome 1, Paris: Klincksieck.
- DEL = Bréal M., Bailly A. (1918), *Dictionnaire étymologique latin*, Paris: Hachette.
- DWDS = *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*, <https://www.dwds.de/wb> (dostęp: 1.06.2017).
- Hakulinen L. (2000), *Suomen kielen rakenne ja kehitys*, Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

- Häkkinen K. (2006), *Mistä sanat tulevat: suomalaista etymologiaa*, Helsinki: SKS.
- Häkkinen K. (2015), *Spreading the Written Word: Mikael Agricola and the Birth of Literary Finnish*, Helsinki: SKS.
- Heininen S. (1999), *Mikael Agricola raamatunsuomentajana*, Helsinki: SKS.
- Itkonen-Kaila M. (1997), *Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit*, Helsinki: SKS.
- Laitinen K., Apo S. (1991), *Historia literatury fińskiej: zarys*, przeł. C. Lewandowska, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- LE = *Luukkaan Evankeliumi slangiks skrivattuna* (2001), toim. O. Seppälä, Helsinki: Kirjapaja Oy.
- Lehikoinen L. (1995), *Suomea ennen ja nyt. Suomen kielen kehitys ja vaihtelu*, Helsinki: Finn Lectura.
- Lehikoinen L., Kiuru S. (2001), *Kirjasuomen kehitys*, Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Mielikäinen A. (2014), *Uskonnollisen suomen kielen kehitys Agricolasta nykypäivään* [w:] *Sanaa tutkimassa. Näkökulmia uskonnolliseen kieleen ja sen käyttöön*, toim. R. Nissi, A. Mielikäinen, Helsinki: SKS, s. 29–68.
- Nida E. (1981), *Zasady przekładu na przykładzie tłumaczenia Biblii*, przeł. M.B. Fedewicz, „Pamiętnik Literacki” nr 72, s. 323–342.
- Piekarczyk D. (2000), *Tłumaczenie Biblii jako szczególne wyzwanie w pracy translatorskiej* [w:] *Przekładając nieprzekładalne: Materiały z I Międzynarodowej Konferencji Translatorskiej*, red. W. Kubiński, O. Kubińska, T.Z. Wolański, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 239–247.
- Pismo Święte Nowego Testamentu* (1981), w przekładzie z greckiego, oprac. ks. K. Romaniuk, Poznań: Księgarnia Świętego Wojciecha.
- Rapola M. (1959), *Mikael Agricolan panos kirjasuomen sanastossa* [w:] *Verba docent: Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6.10.1959*, Helsinki: SKS, s. 28–47.
- Rapola M. (1969), *Vanha kirjasuomi*, Helsinki: SKS.
- SAOB = *Svenska Akademiens Ordbok*, <http://www.saob.se> (dostęp: 1.06.2017).
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä* (1992–2000), osat 1–3, toim. E. Itkonen, U.-M. Kulonen, Helsinki: SKS.
- TextRec = *Textus Receptus* (1519), <http://raamattu.uskonkirjat.net/> (dostęp: 1.06.2017).
- UT = *Uusi Testamentti Stadin slangilla* (2001), vendannut P. Malaste, Jyväskylä–Helsinki: Gummerus.
- Varis M. (2017), *Kielen pilarit*, Helsinki: Avain.
- Wulgata = *Vulgata* (koniec IV wieku), <http://raamattu.uskonkirjat.net/> (dostęp: 1.06.2017).